Tarih İncelemeleri Dergisi
XL-2, 2025, 821-853
DOI: 10.18513/egetid.1833076

RUSLARIN KUZEY KAFKASYA'DA UYGULADIĞI KATLİAMLAR: ÇERKES SOYKIRIMI

Nurgün KOÇ*

Öz

Soykırım insanlık tarihinin başına gelen en büyük felaketlerden birisidir. Kavram olarak ele alınıp tanımın yapılması İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda gerçekleşmişse de öncesinde sayısız soykırım yaşanmıştır. Amerika kıtasının keşfinin ardından yerli nüfus olan Kızılderililerin yok edilmesi, Avustralya'da İngilizlerin yerli Aborjinleri katletmesi, Afrika'da sömürgecilik faaliyetleri esnasındaki büyük kıyımlar, Almanların Yahudi soykırımı, Fransızların Cezayir katliamları akla gelenlerden sadece bazılarıdır. Günümüzde tüm Dünyanın gözleri önünde ve en vahşi biçimde İsrail'in Gazze'de Filistinlilere uyguladığı soykırım devam etmektedir. 19. yüzyılda Rusların Kuzey Kafkasya halklarına, ya da yaygın ifadeyle Çerkeslere yönelik uyguladığı sistematik vahşet ise tarihin en az bilinen soykırımlarından birisi olarak dikkat çekmektedir. Rusların Kafkasya'yı işgal ve istila planlarıyla başlayan saldırıları yaklaşık üç yüz yıl sürmüş, Rusya 1864'te katliamlarından sağ kalmayı başarabilen kadın, çocuk, yaşlı vb. ayırmaksızın anavatanları Kafkasya'dan zorla sürgüne göndermiştir. Osmanlı Devleti zor durumdaki sürgünlere kapılarını açarak kendi topraklarında özgürce yaşamalarına olanak sağlamıştır. Bu çalışmanın amacı Rusların Çerkeslere uyguladığı katliamları Birleşmiş Milletler tarafından 1946'da kabul edilmiş olan soykırım suçu çerçevesinde irdelemek ve gerek devletler gerekse gruplar ya da bireyler tarafından gerçekleştirilen ve insanlık onurunu yok eden suçların önlenmesine yönelik çabalara dikkat çekmektir.

Anahtar Kelimeler: *Soykırım, Çerkes soykırımı, Kuzey Kafkasya, Sürgün, Rusya*

Abstract

Massacres Committed by Russians in the North Caucasus: The Circassian Genocide

Genocide is one of the greatest catastrophes that has befallen human history. While its conceptualization and definition occurred at the end of World War II, countless genocides preceded it. The extermination of the indigenous population of Native Americans following the discovery of

* Prof. Dr., Karabük Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Karabük. E-posta: nurgunkoc@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9064-0789.
(Makale Gönderim Tarihi: 30.11.2025 - Makale Kabul Tarihi: 29.12.2025).

the Americas, the British massacre of Aboriginal peoples in Australia, the massive atrocities committed during colonialism in Africa, the German Holocaust, and the French massacres in Algeria are just a few that come to mind. Today, Israel's genocide against Palestinians in Gaza continues before the eyes of the entire World, and in its most brutal form. The systematic atrocities committed by the Russians against the peoples of the North Caucasus, or Circassians as they are commonly known, in the 19th century stands out as one of the least known genocides in history. The Russian attacks on the Caucasus, which began with plans to invade and occupy the region, lasted nearly three centuries. In 1864, Russia forcibly exiled those who survived the massacres, including women, children, and the elderly, from their homeland in the Caucasus. The Ottoman Empire opened its doors to these exiles in need, allowing them to live freely in their own lands. The purpose of this study is to examine the Russian massacres of the Circassians within the framework of the crime of genocide, recognized by the United Nations in 1946, and to highlight efforts to prevent crimes that destroy human dignity, whether committed by states, groups, or individuals.
Keywords: *Genocide, Circassian genocide, North Caucasus, Exile, Russia*

Giriş

Soykırım suçu, uluslararası ceza mahkemelerinin yargılama alanına giren en ağır ve en vahşi suç olarak kabul edilmektedir.[1] Soykırım, neredeyse her zaman faillerinin toplu katliam yoluyla amaçlarına ulaşmasını için tasarlanmış, önceden planlanmış bir eylemdir.[2] Soykırım sadece kişi ve toplumların katlederek ortadan kaldırmak değil aynı zamanda bir kültürün tamamını ya da bir kısmını sona erdirmek maksadıyla işlenen eylemleri de kapsamaktadır ki 'etnik soykırım' ve 'kültürel soykırım' olarak tanımlanmaktadır.[3] Bu çalışmada soykırım kavramına değinilerek insanlığa yönelik işlenen bu en büyük suçun başta Birleşmiş Milletler olmak üzere uluslararası hukuktaki karşılığına yer verilmiştir. Tarihte ve günümüzde yaşanan soykırım uygulamalarına değinilerek 19. yüzyılda gerçekleşen Rusların Kuzey Kafkasya halklarına yönelik uyguladığı etnik temizlik/soykırım ele alınmıştır.

1. Soykırım Kavramı ve Dünya'nın Çeşitli Bölgelerinde Gerçekleşen Soykırımlar

Thomas Simon, soykırımı, birden fazla gruba yönelik soykırım ve oto-soykırım şeklinde kategorize eder. Nazi Almanya'sındaki soykırım sürecine dikkat çekerek burada Nazilerin, siyasi tutuklular, erkek eşcinseller, Çingeneler, Yehova Şahitleri, Polonyalılar, Ukraynalılar, engelliler ve akıl hastaları da dahil olmak üzere altı milyon Yahudi ve beş milyon Yahudi olmayan insanı öldürdüklerini belirtir. Soykırımın dehşeti çok nadir olarak tek bir grubun sınırları içinde kalır. Grup nefreti, büyük ölçüde ve eşi görülmemiş biçimde tek bir gruba yöneltilse bile, kısa zamanda diğer gruplara yayılır. Oto-soykırım durumunda ise bir grubun üyeleri, kendi gruplarının üyelerine acımasız şekilde saldırabilir. Grup intiharı da soykırımın mantığından farklı bir şey değildir.[4]

[1] Beşiri 2013, s.180.
[2] Smith 1987, s.23.
[3] Bischoping ve Fingerhut, s.246.
[4] Simon 1996-1997, s.253, 256.

Şüphesiz İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında İngiltere Başbakanı Winston Churchill'in Almanların Doğu cephesinde ilerlerken işlediği insanlık dışı suçları *"adı konulmamış bir suçla karşı karşıyayız"* ifadesinde belirttiği suçları tanımlamak ve ortadan kaldırmaya yönelik çeşitli girişimler olsa da Lemkin adı öne çıkmaktadır. Ailesinin kırk dokuz üyesinin Holokost'ta öldürüldüğü düşünüldüğünde, insan acısına evrensel yaklaşımı hem şaşırtıcı hem de örnek oluşturmuştur.[5]

Raphael Lemkin, İkinci Dünya Savaşından sonra kişilerin ve tüm grupların durumunu iyileştirmeyi amaçlayan yeni bir uluslararası hukuk düzeninin inşasında aktif olarak çalışan küçük bir avukat grubunun içinde yer almıştır. Kişisel trajedi ve devletlerin politik çıkarlarıyla mücadele de dahil olmak üzere pek çok güçlüğe rağmen fikirlerini evrensel bir standarda dönüştürmesi, onun en büyük başarısıydı. Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'ne olan katkısı, kavramın ve mesajın evrensel olması dolayısıyla insanlık onurunun korunmasına yönelik anlamlı bir çabadır. Lemkin spesifik bir olaya odaklanmadan bütün sömürge suçları, Kızılderili katliamları, Ukrayna'daki Büyük Kıtlık, Sovyet Rusya'daki toplu cinayetler gibi pek çok konuyu ele almış, ortak etnik, siyasi ve soykırım kalıplarını ortaya koymuştur. Holokost, onu BM'de Sözleşme için mücadele etmeye yönelten büyük trajediydi.[6]

Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi (Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide) 9 Aralık 1948 tarihli ve 260 A (III) sayılı Genel Kurul kararıyla kabul edilerek imzalanması, onaylanması veya katılması önerilmiştir. Sözleşme, XIII. madde uyarınca, 12 Ocak 1951 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 11 Aralık 1946 tarihli ve 96 (I) sayılı kararında soykırımın; Birleşmiş Milletler'in ruhuna ve amaçlarına aykırı ve medeni dünya tarafından kınanmış uluslararası hukuka göre bir suç olduğu yönündeki beyanını dikkate alarak, tarihin her döneminde soykırımın insanlığa büyük kayıplar verdiğini kabul ederek, insanlığı böylesine iğrenç bir beladan kurtarmak için uluslararası iş birliğinin gerekli olduğuna inanarak, belirtilen hususlarda anlaşmışlardır.

On dokuz maddeden oluşan Sözleşmenin aşağıda gösterilen ilk üç maddesinde soykırım suçu açık biçimde saptanmış, soykırım eylemlerinin tüm aşamalarının cezalandırılacağı kabul edilmiştir. Şöyle ki;

I. Madde

Sözleşmeye Taraf Devletler ister barış zamanında ister savaş zamanında işlenmiş olsun, soykırımın uluslararası hukuka göre bir suç olduğunu ve bu suçu önlemeyi ve cezalandırmayı taahhüt ettiklerini teyit ederler.

II. Madde

Bu Sözleşmede soykırım, ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir grubu, bu sıfatıyla, kısmen veya tamamen yok etme niyetiyle işlenen aşağıdaki eylemlerden herhangi biri anlamına gelir:

a. Grubun üyelerini öldürmek;

---

[5] Moses, 2010, s.39.

[6] The Concept of Genocide in International Criminal Law Developments after Lemkin 2020, s.15.

b. Grup üyelerine ciddi bedensel veya zihinsel zarar vermek;

c. Grubun fiziksel olarak tamamen veya kısmen yok olmasına yol açacak yaşam koşullarını kasten uygulamak;

d. Grup içinde doğumları engellemeyi amaçlayan tedbirler uygulamak;

e. Grubun çocuklarını zorla başka bir gruba nakletmek.

III. Madde

Aşağıdaki eylemler cezalandırılır:

a. Soykırım;

b. Soykırım yapmak için komplo;

c. Soykırım yapmaya doğrudan ve aleni kışkırtma;

d. Soykırıma teşebbüs;

e. Soykırıma iştirak.[7]

Birleşmiş Milletlerin 1948 tarihli Sözleşmesinde soykırıma teknik bir tanımlama getirilmeye çalışılmış[8], suçun tanımı yapılmıştır. Söz konusu belgenin giriş bölümünde, *'tarihin her döneminde soykırımın insanlığa büyük kayıplar verdirdiği'* kabul edilmektedir.[9] Sözleşme tanımlı eylemlerin soykırım boyutuna ulaşmadan durdurulması ve cezalandırılmasını içerdiğinden önleme sorumluluğunu gündeme getirmektedir. Fakat BM Güvenlik Konseyi üyelerinin ve BM Genel Kurulunun soykırım niteliği kapsamındaki suçların engellenmesi yönündeki isteksizliği ve yavaşlığı, 8. Maddede yer verilen ve soykırım fiilinin önlenmesine yönelik Birleşmiş Milletlerin harekete geçirilmesini engellemeye yönelik tutumlar vahim sonuçlara yol açmıştır. Gerçekleşmiş soykırımların tamamı uluslararası iş birliğinin gösterilmemesi yüzünden yaşanmıştır.[10]

Bu yüzden BM'de kabul edilmiş olan Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'de (International Covenant on Civil and Political Rights) soykırım suçu yeniden gündeme getirilmiş ve yaptırımlar belirlenmiştir. 16 Aralık 1966 tarihli ve 2200A (XXI) sayılı Genel Kurul kararıyla kabul edilmiş ve imzaya, onaya ve katılıma açılmış olup, 49. Madde uyarınca 23 Mart 1976 tarihinde yürürlüğe girmiş olan Sözleşme'nin 1. Bölüm/ 1. Maddesine göre*; "Bütün halklar kendi kaderini tayin hakkına sahiptir. Bu hak sayesinde siyasi statülerini özgürce belirleyebilir ve ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimlerini özgürce sürdürebilirler."* Yine 3. Bölüm/6. Madde/ 3. Bendinde bildirildiğine göre; *"Yaşamdan yoksun bırakma soykırım suçunu oluşturduğunda, bu maddede yer alan hiçbir hükmün, bu Sözleşme'ye Taraf herhangi bir Devlete, Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme hükümleri uyarınca üstlendiği*

[7] https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%2078/volume-78-i-1021-english.pdf, Erişim Tarihi: 6.11.2025.

[8] "Soykırım" kavramı, 9 Aralık 1948'de kabul edilerek, 12 Ocak 1951'de yürürlüğe giren Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin 2. Maddesinde; Roma Statüsü'nün 6. maddesinde; Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü'nün 4. maddesinde ve Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü'nün 2. maddesinde aynı biçimde tanımlanmıştır. Bu belgelerdeki tek fark ise, birinde 'sözleşme' ifadesi kullanılırken, diğerlerinde 'statü' terimine yer verilmesidir, Bkz., Beşiri 2013, s.182.

[9] Schabas 2000, s.14.

[10] Yaşın 2024, s.429.

herhangi bir yükümlülüğü herhangi bir şekilde askıya alma yetkisi vermediği anlaşılmaktadır."[11]

Soykırım suçunu önlemeye yönelik girişimler çeşitli sivil toplum girişimleri tarafından da desteklenerek ciddi çabalar sarfedilmiştir. Örneğin, Mary Washington Üniversitesi'nde Profesör ve Uluslararası Soykırım Araştırmacıları Derneği Başkan Yardımcısı, aynı zamanda soykırımla mücadeleye adanmış, kâr amacı gütmeyen bir kuruluş olan Soykırım Gözlemevinin de başkanı olan Gregory H. Stanton tarafından, soykırımın aşamaları irdelenerek **'***Soykırımın On Aşaması'* şeklinde somutlaştırılmıştır. **'**Soykırımın On Aşaması'nın ilk olarak 1996'da ABD Dışişleri Bakanlığında 'Soykırımın Sekiz Aşaması' adıyla yazıldığı ve 1998'de Yale Üniversitesi Uluslararası ve Bölgesel Araştırmalar Merkezinde sunularak 2013 yılında revize edildiği belirtilmektedir. *'Soykırımın On Aşaması'*, bir devletin ya da toplumun nasıl soykırım yapabileceğinin formüle edilmiş halidir. Soykırım bir birey veya küçük bir grup tarafından gerçekleştirilmesi mümkün olmayıp mutlaka çok sayıda kişi ve devletin iş birliğini gerektirmektedir. Soykırım süreci, gitgide büyüyen önyargılarla başlar. Soykırımın aşamalarını bilmek, uyarı işaretlerini gözden kaçırmadan sürecin devamını durdurma ve engelleme noktasında vatandaşları daha donanımlı ve duyarlı hale getirecektir. "*Soykırımın on aşaması şunlardır: sınıflandırma, sembolleştirme, ayrımcılık, insanlıktan çıkarma, örgütlenme, kutuplaşma, hazırlık, zulüm, imha ve inkâr."*[12]

Soykırım suçuna dair yazılı düzenlemeler ile *ad hoc*- uluslararası mahkemeler tarafından alınan kararlara bütünsel yönden bakıldığında soykırım yasağının, önleme sorumluluğunu da içerek biçimde uluslararası hukuk platformunda buyruk kural niteliği taşıdığı açıktır. Aynı zamanda Soykırım Sözleşmesine taraf olmayan ülkeler için de bağlayıcı, *erga omnes* nitelikte sorumluluklar yüklediği konusunda buyruk ve uygulamada herhangi bir uyuşmazlık söz konusu değildir. Fakat normatif temele kavuştuğu 1948'den günümüze, uluslararası hukukta kural koyucular ve ilgili düzenlemeleri yorumlayan mahkemeler, soykırım suçunun kapsamı ile ilgili muhafazakâr bir tutum sergilemektedirler. Bunun yerine son senelerde bireyin cezai sorumluluğunun belirlenmesinde kapsamı soykırım suçuna nispetle daha fazla genişleyen *'insanlığa karşı işlenen suçlar'* kategorisi öne çıkmaktadır.[13]

BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin 60. yıldönümü olan 9 Aralık 2008'de yaptığı konuşmada, *"Soykırım ve benzerleri tarihe gömülmekten çok uzak, ciddi bir tehdit olmaya devam ediyor. Sadece tetikte olmak değil, harekete geçme isteği de bugün her zamankinden daha önemli"* demiştir.[14]

Yine Nisan 2010'da BM Genel Sekreteri'nin Soykırımın Önlenmesi Özel Danışmanı Francis Deng *"Bu, mümkün kılınması gereken imkânsız bir görevdir. Soykırım, tüm insanlığın tekrarını önlemek ve sorumluları cezalandırmak için bir araya*

[11] https://www.ohchr.org/sites/default/files/ccpr.pdf, Erişim Tarihi: 8.11.2025.
[12] Stanton, s.1.
[13] Esmer ve Büyükçalık 2020, s.39.
[14] Office of the Special Adviser on the Prevention of Genocide, Printed by the United Nations, New York, July 2010.

gelmesi gereken en iğrenç suçlardan biridir. Ancak, aynı nedenle hem faillerin hem de onu önlemek veya durdurmak için müdahale etmesi gerekenlerin inkârına yol açar. Bu nedenle stratejimiz, endişe verici durumlara, inkâra dönüşmeden önce müdahale ederek erken önlemeye odaklanmaktadır."[15]

Slawson, dünyanın en ölümcül on soykırımında Moğol istilaları, Çerkes soykırımı, Ermeni soykırımı[16], Holokost, Holodomor (Ukrayna'daki Büyük Açlık-1932/1933), Kızıl Kmerler (Ölüm Tarlaları), Bangladeş Soykırımı, Darfur Soykırımı, Ruanda Soykırımı, Büyük İleri Atılım (Çin Komünist Partisi tarafından, 1958-1962) olarak ortaya koymuştur.[17]

20. yüzyılda, yaklaşık kırk ile altmış milyon masum insan, kasıtlı soykırım politikalarının kurbanı olmuştur. 21. yüzyıl, Darfur, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Myanmar ve Suriye'de soykırım girişimleriyle devam etmiştir.[18] Buna son olarak dünyanın gözü önünde ve en vahşi biçimde İsrail'in Filistinlilere uyguladığı soykırım eklenmiştir.

İnsan hakları ve özgürlük çağrılarıyla başlatılan Fransız devrimi sırasında ilk isyancı zaferleri tüm demografik katmanların katılımıyla elde edilmişti. Terörün ideolojik coşkusuyla ve iç ve dış karşı devrimlerle beslenen Paris'teki devrimciler, klasik bir kökten soykırım kampanyası başlattılar. Generaller Jean- Baptiste Carrier ve Louis Marie Turreau yönetimindeki Cumhuriyetçi yetkililer, uygun bir şekilde "colnes infernales (cehennem sütunları) olarak adlandırılan bir yakıp yıkma harekâtına giriştiler. 11 Aralık 1793'te Carrier, Paris'teki Kamu Güvenliği Komitesine Vendée köylülüğünü tamamen tasfiye etme sözü veren bir mektup yazdı. General Turreau'nun 1794 başlarında yayınladığı benzer fermanlar, Vendée'deki *"eşkıya ırkının"*, *"sonuna kadar yok edileceğini"* ilan eden Komite tarafından coşkuyla onaylandı. Bu, *"yetişkinler kadar tehlikeli"* görülen çocukları dahi kapsıyordu. Sebebi ise eşkıyalık yapmaları ya da olma yolunda ilerlemeleriydi. Komite, kökten yok etmenin "hem sağlam hem de saf" olduğunu ve "harika" sonuçlar vermesi gerektiğini düşünüyordu.[19] Böylelikle, eşitlik, özgürlük, adalet ve kardeşlik anlayışının sağlanması ve dünyaya yayılması için modern dönemin en önemli olayların sayılan Fransız ihtilalinde mutlak otoriteye karşı birlikte hareket etmiş

[15] Office of the Special Adviser on the Prevention of Genocide, Printed by the United Nations, New York, July 2010.

[16] Osmanlı Devleti'nin Ermenilere uyguladığı 'yeniden yerleştirme' hadisesinin soykırımla hiçbir ilgisi olmadığı,1915 yılındaki uygulamaların evrensel hukuk normlarına göre bir soykırım sayılmayacağında Ermenilerin iddialarının teknik olarak da doğru olmadığı belirtilmektedir, Bkz., Aydın 2007, s.194 İsmet Binark, kitabın Sunuş kısmında Ermeni iddialarının temelinde, saptırılmış bir tarih görüşü yattığını, soykırım ve mezâlim yapanın Türkler değil Ermeniler olduğunun, belgeler ışığında ve değişik platformlarda ortaya koymak gerektiğini belirtmiştir, Bkz., Binark 2001. Tehcire sebep olan Ermeni terör örgütlerinin amaçlarına ulaşmak için kendi vatandaşlarına, din adamlarına vb. yönelik gerçekleştirdikleri terör hareketleri için Bkz., Karacakaya 2017.

[17] Slawson 2020, s.7.

[18] Üngör 2016, s.15.

[19] Jones 2006, s.6.

olan sınıfsal yapılar, ihtilalin ardından burjuvazinin önderliğinde köylü sınıfını ortadan kaldırmaya yönelmiş, çocuklar dahi vahşetten payını almıştır.

19. yüzyılın ortalarında Rus yayılmasına karşı koyma çabalarının ön saflarında yer alan Çeçenler Kuzey Kafkasya sonunda Çarlık güçleri tarafından ele geçirildiğinde (sayılarının 100.000'i geçtiği belirtilen) Kafkasyalı diğer Müslümanlarla beraber Osmanlı topraklarına sürülmüş ve on binlercesi açlık ve hastalıktan ölmüştür. Çeçenler, 1917 Bolşevik devriminden sonra toparlanarak diğer Kafkas milletleri gibi bağımsızlıklarını ilan ettilerse de yenilenen Rus (Sovyet) emperyalizmi Çeçenistan'ı işgal etmiştir. Rus politikasının, Çeçenlere karşı kökleşmiş bir ırkçılığı yansıttığı açıktır. Gazeteci David Remnick, Çeçenistan'ın Ruslar için uzun zamandır bir *'takıntı'* olduğunu belirtmektedir: *'İslami başkaldırının bir yansıması, ilkelliğin, sapkınlığın, anlaşılmazlığın bir örneği.'* Çeçenler, köylü ve *'kara eşekler'* olarak görülüyordu. Yeltsin, birçok Rus için Çeçenlerin *'hırsız zencilerden'* oluşan bir kabileden başka bir şey olmadıklarını söylüyordu. Çeçen halkına yönelik Rus şiddetinin sürekliliğini koruması, dış dünyanın sergilediği *'hevesli suç ortaklığı ve sessiz rıza karışımı'*nın sonucudur. Lindsey Hilsum bu durumu şöyle açıklamıştır: 'Çeçenistan, Batılı liderlerin insan hakları ihlalleri ve savaş suçları konusunda başka bir hükümetle yüzleşmeyi reddetmesinin utanç verici bir örneğidir, çünkü sonuçta stratejik ve politik meseleler daha önemlidir. Çeçenistan karmaşık, tehlikeli ve sefil bir ülke ve biz bir fark yaratmaya çalışacak kadar umursamıyoruz.'[20]

Batının sessizliği bu kez Sırpların Müslüman Boşnaklara uyguladığı vahşeti kolaylaştırmış, 6 Temmuz 1995'te Bosnalı Sırplar son oyunlarını sahneye koymuşlardır. Sırp General Ratko Mladiç adamlarına bir *'ziyafet'* sözünü *'dizlerinize kadar kan olacak'* diyerek müjdelemiştir. Barış gücü askerleri ise, Sırpların hafif bir Bosnalı-Müslüman direnişini aşarak nüfusun çoğunu toplamasını tek bir kurşun dahi atmadan izlemişlerdir. Srebrenica'da, İkinci Dünya Savaşının ardından Yugoslav partizan güçlerinin siyasi muhalifleri öldürmesinden bu yana Avrupa'nın en kötü katliamı gerçekleştirilmiştir. Srebrenica aynı zamanda 1990'larda Balkan Savaşlarının en önemli soykırım katliamı olsa da ne yazık ki sonuncusu olmamış, 1999'da etnik Arnavut çoğunluğun yaşadığı Kosova'ya Sırp saldırısı, daha küçük ölçekte de olsa Srebrenica'yı hatırlatmıştır.[21]

6 Nisan 1994'te, Ruanda Devlet Başkanını taşıyan uçak Kigali'ye yaklaşırken düşürüldükten sonra Tutsi azınlığa yönelik katliam başlatılmıştır. Aynı dönemde, Uganda'da bulunan sürgün Tutsiler tarafından örgütlenen muhalif bir hareket olan Ruanda Vatansever Cephesi (RPF) liderleri, askeri bir saldırı gerçekleştirerek Temmuz ayının başlarında Kigali'de iktidarı ele geçirdiler. Nisan- Temmuz 1994 döneminde 500.000 ile 1 milyon Ruandalı Tutsi, Ruanda Silahlı Kuvvetlerinin (FAR) kontrolü altındaki Interhamwe milisleri tarafından sistematik biçimde yok edilmiştir. Soykırım, Tutsi azınlığa karşı etnik hoşnutsuzluk uyandıran siyasi- askeri aşırılık taraftarlarının planı olup, katliamlara karşı çıkan pek çok Ruandalı Hutu da öldürülmüştür. Cinayetler, tıpkı Srebrenica'da olduğu gibi[22] BM birliklerinin varlığına rağmen gerçekleşmiş ve

[20] Jones 2006, s.141, 144.

[21] Jones 2006, s.218-219.

[22] Soykırımın üzerinden otuz yıl geçmesine ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun Srebrenitsa soykırımı hakkındaki Kararı'na rağmen Sırbistan Cumhuriyeti ve RS (Republika Srpska) yapısı

durum özellikle ciddi bir insani kriz olarak nitelendirilmiştir. BM Güvenlik Konseyi üyeleri, Tutsi katliamını *"soykırım"* olarak nitelendirmekte geç kalmışlar ve bu yüzden uluslararası hukukun[23] öngördüğü müdahale ve katliamı durdurma sorumluluğundan kaçınmışlardır.[24]

İsrail'in Filistin halkına yönelik politikalarının soykırım olduğu görüşü uluslararası hukukta ve insan hakları platformlarında dile getirilmektedir. Özellikle 1948'den beri uygulanan toplu katliamlar, yerinden edilmeler, Gazze'ye yönelik askeri saldırılar ve Filistinlilerin ortadan kaldırılmasını açıkça ifade eden resmi İsrail açıklamalarına kadar bir dizi sistematik uygulamalar soykırım kavramına dahil olan suçlardandır.[25]

Gerek BM yetkilileri gerekse diğer uzmanlar, İsrail'in savaş araç ve yöntemlerinin, saldırıda ayrımcılık, orantılılık ve tedbir gibi insani ilkelere sistematik ve kasıtlı biçimde aykırı davrandığına dikkat çekmektedirler. İsrail'in siviller üzerine saldırısı çoğunluğu kadın, yaşlı ve çocuklardan oluşan dramatik bir insan kaybına yol açmaktadır. Soykırım niyetine işaret eden diğer göstergeleri arasında, İsrail'in Gazze'deki Filistinlileri defalarca zorla yerinden edip kendi belirlediği sözde güvenli bölgelere yönlendirerek burada da katliamlarına devam etmesi, yiyecek, su, sağlık hizmeti, iletişim vb. temel ihtiyaçlarından mahrum bırakması; ev, okul, hastane, cami, kilise vb. bombalaması ve kara ve deniz yoluyla gönderilen insani yardımlara karşı abluka uygulayarak Filistin nüfusunu kasıtlı olarak aç bırakması, diğer bir ifadeyle öldürmenin ve yok etmenin türlü yöntemlerini uygulamasıdır.[26]

İsrail'in Gazze'ye yönelik soykırım ve etnik temizlik niyetli saldırı ve katliamlarının hem Başbakan Benjamin Netanyahu hem de İsrail'in diğer siyasi ve askeri liderleri tarafından dini/teolojik gerekçelere dayanarak meşrulaştırılması oldukça dikkat çekicidir.[27] Yahudi kutsal kitabı Tanah; Tora, Neviim ve Ketuviim kitaplarına kadar uzanan geniş bir yelpazede oldukça bol miktarda şiddet içeren metinler üretilmiştir.[28]

---

suçu sistematik olarak inkâr etmeye devam etmişlerdir. Kararın bu yetkililer ve az sayıdaki BM üyesi devlet tarafından reddedilmesi, inkârın soykırım tanınmasının baltalanmasına ve mağdurlar için adaletin gerçekleşmesini önlemeye yönelik olduğunu açıkça göstermektedir, Bkz., Džananović 2025, s.66.

[23] Ruanda topraklarında işlenen soykırım ve diğer ciddi uluslararası insanlık hukuk ihlallerinden sorumlu kişilerin yargılanması için kurulan Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin içtihatlarının özeti ve 1 Ocak 1994 ile 31 Aralık 1994 tarihleri arasında komşu devletlerin topraklarında işlenen soykırım ve diğer ciddi uluslararası insancıl hukuk ihlallerinden sorumlu Ruanda vatandaşları hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz., Human Rights Watch, Genocide, War Crimes and Crimes Against Humanity, A Digest of the Case Law of the International Criminal Tribunal for Rwanda, USA 2010.

[24] Binet 2024, s.10.

[25] The Genocide of the Palestinian People: An International Law and Human Rights Perspective, Center for Constitutional Rights, 50 Years on the Front Lines for Social Justice, s.9.

[26] European Center for Constitutional and Human Rights (ECCHR) e.V., The Ongoing Genocide in Gaza: Q&A on the law and recent developments, July 2025.

[27] Human Rights Violations in Palestine and Gaza Genocide Report 2024, s.14.

[28] Azize 2025, s.132.

Örneğin; '*Her Şeye Egemen RAB' şöyle der: 'Mısır'dan çıktıklarında İsrailoğullarına karşı yaptıklarından dolayı Amaleklileri cezalandıracağım. Şimdi gidin, Amalekliler'e saldırın ve sahip oldukları her şeyi tamamen yok edin; onları esirgemeyin, hem erkek hem kadın, hem çocuk hem de bebek, hem öküz hem koyun, hem de deve hem eşeği öldürün.'*[29]

2. Rusların Kuzey Kafkasya'yı İşgal ve Kolonizasyonu

Kuzey Kafkasya'nın otokton haklarından olan *'Adige'*ler ilkçağlarda Yunanlıların *'Kherkhetai'* dedikleri Çerkesler olup Azak Denizi ve Karadeniz sahilleri ile bu sahillere yakın olan dağlık coğrafyada yaşayan Adigeler'in Kafkasya'ya herhangi bir yerden gelip yerleştiklerine dair herhangi bir veri olmadığı gibi Kafkasya dışındaki bir halkla akrabalığı da kanıtlanamamıştır.[30] Çerkesler kendilerini yalnızca *'Adige'*olarak anarlar. Bu sözcüğe dair eski çağlardan hiçbir kayıt ve iz ulaşmadığı belirtilmektedir.[31]

Kuzey Kafkasya'nın en eski yerli halkları Adigeler (Abzahlar-Abedzax, Şapsığlar, Bjeduğlar, Natukhaçlar-Nathoy, Makhoşlar-Mahoş, Kabardeyler-Kabartay, Besleneyler-Besni, Janeler, Vubıhlar-Ubıh, Hatkoylar-Hatıkoy, Kemirguveyler-Temirgoy); Abhaz-Abazalar; Asetin-Osetler; Karaçay-Balkarlar; Çeçen-İnguşlar; Dağıstanlılar (Lezgiler, Avarlar-Andelal, Gazi Kumuklar-Lak, Darginler)'dir.[32] İlkçağ Yunan coğrafyacısı Strabon Kafkas dağlarında yaşayan yetmiş civarında kavimden söz etmiştir.[33]

Shenfield, Çerkesya isminin haritalardan bile silindiğini oysaki 19. yüzyılın başlarından kalma bir Rus haritasında Çerkesya'nın yerinin açıkça görülebileceğini belirtmiştir: Kuzeybatı Kafkasya'da ve Karadeniz'in kuzeydoğu kıyısında, o zamanlar Rus imparatorluğunun güney sınırını belirleyen Kuban Nehri kıyılarından güneye doğru uzanan bir ülke. Eğer birkaç on yıl daha geriye gidip, 18. yüzyılın ortalarında çizilmiş bir haritayı incelediğinizde, Kuban Nehri'nin her iki yakasında, Azak Denizi'nin doğusundaki ovalardan, Kuban ve Don arasında, Kafkasya'nın ana dağ silsilesinde Osetya ve Çeçenistan sınırlarına ve Azak Denizi kıstağından Abhazya'ya kadar Karadeniz kıyısı boyunca cesurca uzanan *'Çerkesya'* adını göreceksiniz.[34]

İtalyan Rönesansı'nın tanınmış coğrafyacı ve seyyahı; aslen Cenovalı olduğu, Napoli'de yaşadığı, 1496'da Korsika Valisi olduğu bilinen Giorgio Interiano'nun Orta çağ edebiyatında Çerkeslerin yaşantısını ve toplum yapısını betimleyen ilk yazar olduğu belirtilmektedir. 1502'de yayımlanan eserinde Çerkes toplumu hakkında şu çarpıcı tespitlerde bulunmuştur: *"Ne bir hâkim, ne de yazılı yasaları vardır: Güç ve dirayet ile insanlar arası saygı yasalarının ilkeleridir."*[35] Ünlü roman yazarı Alexander Dumas'ın[36]

---

[29] Jones 2006, s.4.
[30] Ersoy ve Kamacı1992, s.84.
[31] Şövalye Taitbout De Marigny'nin Çerkesya Seyahatnamesi 1996, s.13.
[32] Geniş için Bkz., Berkok 1958.
[33] Berje 1999, s.9.
[34] Shenfield, s.1.
[35] Interiano 2017, s.1, 14.
[36] Dumas, çağdaş insanların üzerinde çok az şey bildiği Kafkasya'ya giderek, maceralı seyahatini bir sanatçı gözüyle anlatmış, zaten o sıralarda şöhreti, Fransızcanın sarayda rağbet gördüğü Rusya da yayılmış olduğundan, içtenlikle karşılanmıştır. Fakat Kızılyar'dan Tiflis'e kadar olan

da Kafkasya halkından etkilendiği anlaşılmaktadır: *"...bu insanların sahip oldukları yüksek derecedeki özgüven ve özgürlük dolu gururları bizi kendilerine bağlamıştı."*[37]

1834-1836 ve 1836-1838 yılları arasında iki defa Kuzey Kafkasyalılar arasına bir casus olarak giren Rus subayı Feodor Feodoroviç Tornau, savaşlarda gereken bilgilerin yanında Çerkeslerin yaşama biçimi, gelenekleri hakkında da ayrıntılı bilgilere sahip olmuştur. Tornau, Karadeniz kıyılarından başlayarak Kuban'ın öte yanında yaşayan insanları üçe ayırır. Abazinler, Çerkesler ve Tatarlar. Sülale ve boy adlarıyla birlikte nüfuslarını da belirtir. 12 bin civarındaki Nogay Tatarları ve 8 bin civarındaki Karaçaylar hariç olmak üzere, verdiği rakamlara göre sürgünden önce Kuzey Kafkasya nüfusu 777.500 civarında idi.[38]

Kafkasya'da Çerkes giysileriyle dolaşan Tornau'nun Rus subayı olduğu anlaşılmış, Kabardeyler tarafından esir alınmış, kaçma girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmış, en sonunda serbest bırakılmıştır. Maceralarla dolu Kafkasya günlerinde Çerkesler hakkında bilgi aktarırken zaman zaman onlardan ve yaşama biçimlerinden etkilendiği anlaşılmaktadır; "*Kafkas misafirperverliğinin iyi bir yanı var ki, gelen misafir kendisi açıklamadan ev sahibi neden geldiğini sormaz."* Çerkeslerin bu geleneğinden kendisinden şüphelenildiği ya da arandığı zamanlarda yararlandığı anlaşılmaktadır. *"Çerkesler mert insanlardır. Çocukluktan başlayarak korkunun üzerine giderler, kendilerini övmekten nefret ederler. Erkekliğin özelliklerini, yiğitliğini kendinde bulunduranlar son derece mütevazı olur, yaptıklarıyla hiçbir zaman övünmez ve az konuşurlar. Tartışmayı uzatmaz ve kısa keserler. Hakarete uğradıkları zaman silahlarını oldukça hızlı çekerler."*[39]

Kafkasya'daki Müslüman boyların en büyüklerini oluşturan Çerkes, Abaza, Çeçen-İnguş ve Dağıstanlılar kendi içlerinde küçük aşiretlere bölünmüşlerdi. Bunların hepsi de tarih boyunca bağımsızlıklarını korumuşlar, resmiyette Osmanlı ya da İran üst egemenliğini kabul etmiş görünseler de fiili durumda hiçbir zaman başka bir devlete bağlanmamışlardır. Osmanlı ya da İran egemenliği kıyı şeridi ile Gürcistan ya da Erivan gibi krallıkların ötesine geçememiştir.[40]

Rus Çarı I. Petro'dan itibaren Ruslar önce Karadeniz'i tamamen ele geçirmek sonra da Akdeniz'e inmek politikasından vazgeçmemişlerdir. Bunun için Kafkasya'da olduğu gibi Kırım'da da 17. yüzyıldan itibaren baskıcı politikalar uygulanmış, 18 ve 19. yüzyıl boyunca Kırım halkı Osmanlı topraklarına sığınmak mecburiyetinde kalmıştır.[41]

---

yolculuğunda (1858) savaşın sonlarına denk geldiğinden daha çok Ruslar ve onlara boyun eğmiş Kafkaslılarla beraber olmuş, özgür Dağlılarla konuşma fırsatı bulamamıştır. Tolstoy, Puşkin, Lermontov, Bestuşev-Marlinsky gibi Rus yazarlarından sonra Alexander Dumas gibi Batılı bir romancının Kafkasya hakkında eseri dikkat çekici olup onun kişisel gözlemleri ve canlı ve akıcı üslubuyla Kafkas tarihine güzel bir pencere aralamıştır, Bkz., Dumas 2000, s.4-6.

[37] Dumas 2000, s.37.

[38] Tornau 2019, s.7, 83-87.

[39] Tornau 2019, s.26, 185.

[40] McCarthy 2024, s.35.

[41] Kaya 2025, s.4-5.

Aynı amaçla gerçekleşen Rus- Osmanlı Savaşı'nın sonunda imzalanan Bükreş Antlaşması (1812) ile Ruslar, Kafkas Dağları'nın kuzeyindeki nehir kıyıları boyunca Kabarday ve Osetya'da, Kafkas Dağları'nın güneyinde ise Kartli- Kahet, Gürel, Megrel ve İmeret'de hakimiyet sağladılar. Mamison ve Daryal geçitleri üzerinde kontrolü ele geçirerek Kafkas Dağları'nın her iki tarafına nüfuz ettiler. 1826-1829 yılları arasında yaşanan Osmanlı- Rus Savaşı'nın ardından yapılan Edirne Antlaşması ile Rusya, Balkanlar'da ve Karadeniz'de önemli bir üstünlük elde etmiştir. Osmanlılar Gürcistan'ın Rusya'ya ait olduğunu kabul etmiş, Poti ve Anapa arasındaki Karadeniz şeridi Rusya'ya geçmiştir. Bu antlaşmanın enteresan yanı ise hiçbir dönemde Osmanlı hakimiyetinde bulunmayan Çerkezistan'ın Rusya'ya bırakılmasıdır. Bu durum Çerkeslerin büyük tepsine yol açmış, Halife olan Osmanlı Padişahını tüm dünya Müslümanları gibi ruhani reis olarak gördüklerini fakat hiçbir zaman Osmanlılara siyasi bakımdan bağlanmadıklarını, bu devlete ve İngilizlere hazırladıkları bildirilerle[42] deklere etmişlerdir.[43]

Kırım Savaşı sırasında (1854-1856), Osmanlı Devleti Kuzey Kafkasya'nın doğusunda mücadele eden Şeyh Şamil'e cihat çağrısında bulunmuş fakat Kafkasyalılara gereken askeri desteği vermemiştir. Bu aşamada Kafkasyalılar mücadele biçimini değiştirmişler, dini bir hüviyeti bulunan *"müridizm"*, yeni bir kimlik kazanarak siyasi ve milli bir ideolojiye dönüşmüş ve Kafkasyalıların Ruslara karşı bağımsızlık mücadelesinde önemli bir aşamayı teşkil etmiştir. İmam Mansur, Gazi Muhammed, Hamzat Bey, Hacı Murat dönemlerinde Ruslara karşı önemli mücadeleler verilmiştir. Gazavat savaşlarının en parlak döneminin İmam Şamil döneminde gerçekleştiği belirtilmektedir. 1797 yılında Dağıstan'ın Gimri köyünde dünyaya gelen Şamil liderliğindeki Kafkasyalılar, oldukça sınırlı insan kaynağı ve askeri teçhizatla yirmi beş yıldan fazla Ruslarla mücadele etmişlerdir.[44]

İngiliz seyyah James S. Bell[45], mücadelenin son derece dengesiz güçler arasında gerçekleştiğini şu sözlerle belirtmiştir: *"Çerkesler tarafında, liderler ve bu iki eyaletin gözbebekleri, her yıl savaşa giderek harp alanlarında can veriyor. Rusya ise 'milyonlarca süngülerinin' arasından, sayılarının azalmasını istediği binlerce Leh askerini veya birer savaş makinası olmaktan başka bir değer vermediği kendi köle askerlerini, on yıl ya da daha uzun bir süre buraya yollamaya devam edebiliyor. Çerkeslerin, milli bir sistem oluşturmak için şimdiye kadar ne zamanı oldu ne de fırsatı."*[46]

---

[42] Bell 2025, s.617-618.

[43] Turgut 2019, s.78-81.

[44] Turgut 2019, s.87-91.

[45] İngiliz seyyah, sanatçı, tüccar ve siyaset insanı James S. Bell, İngiltere ile Çerkesya arasında ticari ilişkiler kurmak amacıyla hareket ettiğini belirtmektedir. Fakat Bell'e ait Vixen adlı gemiye Ruslar tarafından el konularak ablukayı delmekle suçlanmış ve gemi içindeki malları yağmalanmıştır. Bell, serbest kaldıktan sonra tekrar Çerkesya'ya dönmüştür. İngiltere'nin Çerkesya'nın bağımsızlığını tanıyacağına ve serbest ticaret yollarının açılacağına inansa da hayal kırıklığına uğramıştır. Bu gizemli ve hakkında çok az şey bilinen ülkeyi ve insanlarını, gördüklerini aktarma yoluna gitmiştir, Bkz., Bell 2025, s.18, 28.

[46] Bell 2025, s.126.

Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşında doğudaki yenilgisiyle bölgede Rusya için tehdit oluşturmaktan çıkarıldıktan sonradır ki Ruslar Kafkasya'ya tüm güçleriyle yönelerek başarı elde ettiler. İmam Şamil'e son saldırılarını 1857'de başlatarak 25 Ağustos 1859'da teslim olmaya zorladılar. Güçleri tükenmiş olan Çeçen ve Dağıstan aşiretlerini yenilgiye uğrattıktan sonra Batı'ya, Çerkeslere yönelerek onları da mağlup ettiler. 1864 Mayıs'ında Kafkasya'da kontrolu tamamen ele geçirdiklerinde Kırım'da yaptıklarından çok daha barbarca bir zorunlu göç uygulamasına giriştiler. Bir miktar Çeçen de Osmanlı topraklarına göç ettirilmişse de asıl amaçları Çerkeslerin verimli topraklarını gasp ederek Hıristiyan toprakları haline getirmekti.[47]

Murat Papşu'ya göre Kırım Savaşı'nın ardından İngiltere ve Fransa arasından ortaya çıkan anlaşmazlıklardan yararlanan Rusya yeniden Kafkasya'ya yönelerek çekildiği kalelere yerleşmiş, Çerkesya'yı Karadeniz'den ve karadan ablukaya almıştır. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa, İstanbul üzerinden yeni bir istihbarat faaliyetine başlamış, buna vatanlarını Rus işgalinden kurtarmanın yolunun Kafkasya'daki Çerkeslerin başarısında gören Leh yurtseverler de katılmıştır. İşte bu heyetler Avrupa'dan ve Osmanlı Devleti'nden gelecek yardımları vaad ederek Çerkesleri direnmeye teşvik ediyorlardı. Bunlardan biri olan A. Fonvill'in içinde yer aldığı heyetin gönderilmesini kendi olanaklarıyla sağlayan Polonyalı yurtseverlerin lideri Adam Czartoryski'nin oğlu Vitold Czartoryski idi. Fransız askeri danışmanı olan A. Fonvill, 1863 sonbaharında İstanbul'dan bir heyetle beraber görevli olarak Çerkesya'ya gönderilmişti.[48]

Fonvill Kafkasya'ya gittikten sonra hükümetinin ilgisizliğine şaşırarak şunları belirtir: *"Çerkesler bizden de şüphelenmeye başlamışlardı. Onlara yardımcı kuvvet geleceği sözünü vermiştik. Fakat yardım gelmediği gibi biz de Avrupa'dan hiçbir haber alamıyorduk. Yaklaşık dört aydır kendi kaderimize terk edilmiştik. Bizimkilerin ve Avrupa'daki Çerkes dostlarının bu kadar uzun süre sessiz kalmalarının nedenini biz de anlamıyorduk."*[49]

Aynı durum İngilizler için de geçerlidir. 19. yüzyılın ünlü İngiliz seyyahlarından olan ve 1836'da Kafkasya ve Kırım'a seyahat eden Edmund Spencer, Kafkaslıların davasını açıkça savunmalarını engelleyen tek şeyin İran ve Osmanlı Devleti'nin zayıf durumu olduğunu yeterince gördüğünü ve duyduğunu belirterek, kaynaklarının sınırlı olmasına rağmen, bu güçlerin İngilizler tarafından cesaretlendirildiğinde, karşılıklı çıkar saikleriyle yapacakları müdahalenin anında ve kesin olacağını belirtmişse de[50] gereken destek verilmemiştir. İngiliz gazeteleri ve siyasetçiler bir zamanlar Çerkeslere ilgi gösterip onları liberal temas noktaları olarak kullanırken, Çerkesler hayatta kalma mücadelesi içindeydiler. İngiltere'nin mücadelelerine olan ilgisinin yüzeyselliği ortaya çıktığında, kaybeden Çerkesler oldu. Çerkesler, Rus saldırısını savuşturmak için ellerindeki her aracı kullanmaya çalışıp ölüm- kalım savaşı verirken, İngiltere'nin liberal iyi niyetinin oldukça köreldiği ortaya çıktı.[51] Çerkeslerin haklı mücadelesine sempatiyle

[47] McCarthy 2024, s.37.
[48] Fonvill 1996, s.4-6.
[49] Fonvill 1996, s.73.
[50] Spencer 1838, s.290.
[51] Ahmad 2024, s.882.

baktığı anlaşılan İngiliz diplomat David Urquhart, İngiltere'ye körü körüne güvenmemeleri gerektiğini belirtmiştir.[52]

Batılı devletlerin tepkisizliğine dair, Carnegie Endowment for International Peace (ABD) bünyesindeki kıdemli akademisyenlerden Thomas De Waal şunları söyler: *'Ülkem Büyük Britanya, Çerkeslere gerçekçi olmayan vaatler verdi ve sonra bu vaatleri unuttu. Ve vicdanında, pek çok sömürgeci toplu kıyımların ağırlığı var.'*[53]

Kafkas halklarına gerçekten ve bütün olanaklarıyla yardım edenler ise Lehliler idi. Kafkasya'da kurulan Polonya bölüğü Kırım Savaşı'ndan 1864 yılına kadar Ruslarla savaşmıştır. Grassi, Çerkeslerin nihai yenilgisinin 1863-1864 Polonya isyanının başarısızlıkla sonuçlanmasının hemen arkasından gelmesine dikkat çeker.[54] Leh milletinin dışında, kendisi de Rusya'nın esareti altında bulunduğundan Kafkaslıları anlayan ve onlara yardım eden diğer millet ise Ukrayna halkı idi.[55]

Rusya'nın Kafkasya'yı kolonizasyonunun ilk aşaması bölgenin etnik- siyasi anlamda parçalı yapısının askeri ve diplomatik yollarla birleştirilmesi ve tek bir devlet yapılanması şeklinde düzenlenmesiydi.[56] İşgalin sadece orduyla gerçekleştirilemeyeceği anlaşılınca bölgeyi Kazak stanitsalarıyla doldurdular. Stanitsaların sayısını ve nüfusunu arttırdılar. Böylece Kuzey Kafkasya'da silah ve siyaset gücüyle şekillenen Rus kolonizasyon sisteminde işgal ve iskân eş zamanlı olarak gerçekleştirilmiştir. Kazaklar zamanla öncü karakol ve kolonist kuvvet haline getirildiler.[57]

Rusya'nın Kafkasya'nın işgalinde kullanılışlı bir işleve sahip olan kolonizatörleri, Rus Kazakları ve Kafkasya'nın yerli unsurlarından Gürcü ve Ermeniler olurken, kolonize edilen bölge halklarının temsilcileri ise prensler olmuştur. Kafkasya'da Kabardey ve Oset halklarında öne çıkan sınıf hiyerarşisi Rusya'nın Kuzeydoğu Kafkasya'ya nüfuz etmesini kolaylaştırmıştır. Bir başka deyişle Rusya Kafkasya'ya yalnızca Kazaklar yoluyla yerleşmeyip yerli unsurlardan da yararlanmıştır.[58]

Rusların Kafkasları ele geçirme planları arasında halkı toptan yok etmenin 1830'lardan beri düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Grassi, Chicago'daki Loyola Üniversitesi'nin Tarih Bölümü akademisyenlerinden Michael Khordarkovsky'nin de Rus yöneticilerinin *'yok etmeyi içeren çözümün'* on yıllar boyunca tartışıldığını aktarmıştır.

---

[52] Şövalye Taitbout De Marigny'nin Çerkesya Seyahatnamesi 1996, s.172.
[53] Grassi 2017, s.165.
[54] Grassi 2017, s.165.
[55] Ukrayna'nın özgürlük uğrunda mücadele veren şairi Taras Şevçenko, 1841 tarihli *'Kavkaz'* başlıklı şiirinde, Kafkas halkına şöyle seslenmektedir:
'*Sizi, büyük kahramanlar,*
Allah unutmamıştır.
Savaşınız-yenersiniz.
Allah size yardımcıdır,
Kuvvet sizinledir,
İrade sizinle,
Ve kutlu gerçek de arkanızdadır.', Bkz., Berzeg 2018, s.179.
[56] Tsutsiev, Harita 4; Aktr., Çatalkılıç 2021, s.37.
[57] Çatalkılıç 2021, s.37-38.
[58] Çatalkılıç 2021, s.176.

Buna göre; Kafkasya Birlikleri komutanı General Paskevich'e Kafkas halkını ya silahsızlandırmayı ya imha etmeyi emreden 25 Eylül 1829 tarihli İmparatorluk talimatının yerine getirilebilmesi hiç kesin değildi. Esaretten kurtarıldıktan sonra Çar Nicholas'ın huzuruna giderek görüşlerini aktaran Tornau, Çar'ın Kafkasya'nın üç yıl içinde boyun eğeceği düşüncesinin gerçekçi olmadığını, hatta on yıllar içinde bile başarılmasının şüpheli olduğunu, Kafkas halkını yakından tanımış biri olarak belirtmişse de daha sonraları 1881'de şunları söylemiştir: *'...o sırada bu büyük sorunun Kafkasya yerli halkının yarısının imha edilerek diğer yarısının da sürgün edilerek istenildiği gibi çözülme yoluna gidileceği hiç aklıma gelmemişti.'*[59]

3. Sürgün/ Soykırım Uygulamaları

Kafkas halklarının Osmanlı Devleti'ne *"Çerkes"* genel adı altında göç ettirilmeleri, onların isteklerinin dışında ve Rusların sistematik politikalarının bir parçası olan sürgündür.[60] Yaklaşık üç asır süren Rus saldırganlığı ve savaşlarının ardından sonunda 1864'te Rusya Kafkasya'ya tamamen hâkim olarak yerli halkı topyekûn yok etme ve sürgün/soykırım aşamasına geçmiştir.

Kafkasya'daki katliama tanık olan Kont Leo Tostoy, Rusların Müslüman köylerini ele geçirişini şu sözlerle anlatmıştır:

'Avullara (köylere) gece vakti baskın vermek adet olmuştu, çünkü o saatte yakalanan kadınlar ve çocuklar şaşkınlıktan kaçacak zaman bulamıyorlardı. Böylece ikili üçlü gruplar halinde evleri zorlayan Rus askerlerinin gecenin karanlık örtüsü altında yaptıkları o kadar feciydi ki, hiçbir resmi harp yazmanı bunları kaleme alacak gücü bulamazdı.'[61]

Rus Genelkurmay Başkanı General Rostislav Andreyeviç Fadeyev tarafından hazırlanmış olan 20 Eylül 1860 tarihli raporu, *'Çerkes Sorunu'*nu kesin bir sonuca bağlamayı öngörmektedir. Bu rapora göre Çerkesya'ya Kazaklar, özellikle Hıristiyan bir topluluk yerleştirilecek, Çerkesler anayurtlarından sürülerek Karadeniz kıyısına doğru sıkıştırılacaktı. Sadece Kuban Nehri'nin ötesindeki düzlüklere mi yoksa Osmanlı topraklarına mı sürülecekleri konusunda fikir birliğine varmamışlardı. Bu aşamada Çerkesler Çar II. Aleksandr'a Abaza, Şapsığ, Ubıh ve diğer toplulukların üyelerinden temsilciler göndererek, vatanlarında yaşamalarına izin verilmesi durumunda onurlu bir Rus egemenliğini kabul edeceklerini bildirdilerse de Çar, onların Kuban bölgesi ya da Osmanlı topraklarına göç etmek seçenekleri için bir ay süreleri olduğu yanıtını vermiştir.[62]

Rusya 6 Mart 1864'te sona erecek olan bir ateşkes ile teslim olmuş ya da olmamış halkların tamamının anavatanlarını terk etmelerini bildirmiştir. Çerkesler son bir destek arayışıyla 9 Nisan 1864'te İngiliz Kraliçesi Victoria'ya, birer kopyalarını Osmanlı

[59] Grassi 2017, s.161-162.
[60] Yel ve Gündüz 2008, s.977.
[61] Carthy 2024, s.36-37.
[62] Grassi 2017, s.68-70.

Devleti ile İstanbul'daki Batılı elçilere gönderdikleri mektupla Rusların uyguladığı acımasız yöntemleri anlatıp İngilizler 'in müdahalesini talep etmişlerdir.[63]

Tamamen kuşatılmış olan Çerkeslerin savaşan son toplulukları Soçi'ye 30 km. kadar mesafedeki Çerkesçe Kbaada (müstahkem uçurum) denilen dar vadiye gelerek son defa umutsuz bir çatışmaya girdiler. 7- 11 Mayıs tarihleri arasında Çarlık ordusu ve Kazaklara ağır kayıplar verdirerek geri püskürtmeyi başardılarsa da Rus ağır topçu birlikleri karşısında etkisiz kaldılar. Yenilginin hemen akabinde çocuklar ve kadınlar dahil olmak üzere sistematik katliam başlatıldı. Ruslar orada Jülyen takvimine göre 21 Mayıs, Gregoryen takvime göre 2 Haziran'da şatafatlı bir askeri ve dini törenle zaferlerini kutladılar.[64]

Çerkesler 1859-1864 arasında deniz yoluyla Kafkasya'nın Tuapse, Anapa, Taman, Tsemez, Sohum, Poti, Adler, Soçi limanlarından Osmanlı Devleti'nin Trabzon, Sinop, Samsun, İstanbul, Köstence, Varna, Burgaz limanlarına gönderilmişlerdir.[65] Kara yoluyla gelenler 1860'tan itibaren Kars'tan giriş yapmışlardır. Burada da göçmenlerin sayısı zaman zaman büyük rakamlara ulaşmaktaydı.[66] İnebolu, Çatalzeytin, Bartın, Amasra ve Ereğli iskeleleri de sürgünlerin Osmanlı topraklarına önemli giriş noktalarıdır. Kastamonu Vilayeti, muhacirlerin toplanma merkezleri olan Samsun ve Trabzon şehirlerine yakınlığı dolayısıyla muhacirlerin Anadolu, Rumeli ve Arap vilayetlerine sevkinde önemli bir merkez konumunda olmuştur. Aynı zamanda muhacirlerin iskân edildiği bir vilayet olduğu Osmanlı Arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır.[67]

Karadeniz, bu aşamada Kafkasya'da kalanlar ile gidenlerin[68] dramatik hikayelerinin şahidi olmuştur. Türkiye'den Kafkasya'ya yaklaşık yüz otuz yıl sonra giden bir Çerkes ile orada yaşayan başka bir Çerkesin karşılaşmasında sürgün günlerine dair hatıralar yad edilirken Kafkasyalı, anavatandan ayrılanların hepsinin öldüğünün anlatıldığını söyler ve "*demek oralarda Çerkesler var"* dedikten sonra gözleri çok uzaklara dalarak şunları ifade eder:

"Çocukluğumda, büyükannemin bir yakını da Türkiye'ye göç etmişti. Biga[69] diye bir yere yerleştirilmiş oldukları söylenirdi, dedi…Büyükannemle o akrabası ayrılırlarken

---

[63] Rosser- Owen, 2007, s.64-65; Aktr., Grassi 2017, s.72.

[64] Grassi 2017, s.72.

[65] Güngör 2006, s.21.

[66] Orat ve Tanrıverdi 2014, s.220.

[67] Kaya 2024, s.298.

[68] 1892'de Kafkasya'ya giden Fransız Jan Karol'a bir Çerkes şunları söylemişti: *'İstila olmuş, nesil doğranmıştır. Ancak yurdumuz varlığını sürdürmektedir. Bir gün gidenler geri dönecek ve bütün dağlar düşman elinden alınacaktır. Yalnız sabretmek gerek...'*, Bkz., Tüm Eserleriyle Mehmet Fetgeri Şoenü 2007, s.342-343.

[69] Biga'ya yerleştirilenlerle ilgili olarak 25 Aralık 1883 tarihli belgeye göre; Kafkasya'dan gelerek bir süredir Humbarahâne'de misafir edilen Çerkes muhacirlerine sefalet çektirilmesinden dolayı Muhacir Komisyonu başkanının Padişah tarafından azarlandığı, bu muhacirlerin Biga ve Yalova'da iskânlarından sonra İstanbul'a yeniden muhacir gelip gelmediğinin, gelmişlerse ikamet ve gıda durumlarının araştırılarak Padişaha bilgi verilmesinin emredildiği, bildirilmiştir, Bkz., Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri I 2012, s.378. Biga ve çevresi Kafkas muhacirlerin

aralarında şöyle bir konuşma geçmiş: 'Bundan sonra birbirimizi bir daha görebilir miyiz bilmiyorum. Haberleşme olanağımız olacak mı acaba? Ancak sen ne zaman beni aklına getirirsen, geceleyin gökyüzündeki mehtaba bak. Çünkü ben de seni hatırladıkça mehtaba bakacağım. O mehtapta benim gözlerimin de izi olacaktır mutlaka."[70]

Hayatta kalabilmek için yola çıkanların çoğu bu yolculuk sırasında hayatını kaybetmiştir. Bu konuda pek çok anekdot mevcuttur. Örneğin Ruslar'dan kaçarak Osmanlı Devleti'ne ulaşmak için tekne ile Vardan'dan hareket eden Fransız askeri danışman Fonvill şunları anlatır: *"İlk iki gün herşey yolunda gitti. Ancak ikinci günün sonuna doğru ambardaki sıkışıklıktan dolayı ezilen iki kadın ve bir bebeği denize atmak zorunda kaldık. Üçüncü gün iki adam ve bir kadın daha öldü. Dördüncü gün 15 kişi daha öldü. Beşinci günün sabahı çok erken bir saatte karayı gördük. Yorgunluktan ve açlıktan perişan haldeydik. Yaklaşık iki gündür bütün yiyeceğimiz tükenmişti. 48 saat daha denizde kalsaydık herhalde yolcuların yarısından fazlası Trabzon'a varamadan ölürdü…. Bunu yapmamaları için o kadar ikna etmeye çalışmamıza rağmen ilk göçmenlerin kışın başında buraya geldiklerini, sayılarının 12 bin olduğunu ve hemen hepsinin öldüğünü öğrendim. Yiyecek sıkıntısı içinde, yolculuktan ve hastalıktan tükenmiş halde Trabzon'a beraberlerinde yokluktan ve mahrumiyetten kolayca bulaşan tifo, çiçek ve diğer bulaşıcı hastalıkları getirmişler. Şehir halkı da bu yüzden korkunç ölümlere maruz kalmış."* [71]

Rakamlarına değinmek gerekirse; Aslan'a göre, sürgün edilmiş Çerkesler hakkında hiçbir zaman gerçek sayılara ulaşılamamıştır. Çünkü resmi kayıtların tutulması böyle kitlesel bir zorlamada mümkün olamayacağı gibi ölüm oranları da düzenli biçimde kayıtlara geçmemiştir. Kuzey Kafkasya'dan sürülenlerin kesin sayısını gösterebilecek güvenilir istatistik kayıtları[72] yoktur. Araştırmacılar bu konuda yaklaşık sayılar vermekte olup bunların en azı 500 bin ile en çoğu 2- 3 milyon civarında değişmektedir.[73]

King, yaklaşık 1- 1,5 milyon Çerkesin Ruslar tarafından öldürüldüğünü ve 1- 1,5 milyon Çerkesin de Osmanlı İmparatorluğu'na sürüldüğünü belirtmektedir.[74] Slawson, Çerkes soykırımında Kuzey Kafkasya'da 1830'lardan 1870'lere kadar Ruslar tarafından katledilen ve ölüme gönderilen Müslüman Kafkasyalıların sayısının 800 bin ile 1, 5 milyon kişi arasında tahmin edildiğini ifade etmiştir.[75]

Richmond, bu konuda sadece kaba tahminler yürütülebileceğini belirtmiş ancak Berzhe'nin 470.000 sürgün rakamının önemli ölçüde düşük bir olasılık olduğunu söyleyerek Türk Tarihçi Kemal Karpat'ın 1856 ile 1876 arasındaki 2 milyonluk tahminini daha gerçekçi bulmuştur. *"1864 yılında Türkiye'ye gönderilmek üzere 600.000 ila*

yerleştirildiği yerlerden biri olup günümüzde de Biga'ya bağlı Çerkes köylerinde yoğun bir Çerkes nüfusu bulunmaktadır.

[70] Berzeg 2024, s.27-28.

[71] Fonvill 1996, s.82, 84-85.

[72] 1837-1838 yıllarında Kafkasya bulunan The Times muhabiri John Longwort, Kuzey Kafkasya'daki Çerkeslerin sayısını 1 milyon olarak tahmin etmekteydi, Bkz., Longwort 1996, s.247.

[73] Sürgün rakamları için Bkz., Aslan 2006, s.145-147.

[74] Kazemzadeh ve Shahrokhi 2020, s.33.

[75] Slawson 2020, s.20.

750.000 kişinin gemiye bindiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. 1864 yılında Türkiye'ye gönderilmek üzere 600.000 ila 750.000 kişinin gemiye bindiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Kıyıya sürülen insanların sadece yüzde 10'u orada öldüyse (ki bu neredeyse kesinlikle düşük bir tahmin), kıyıya ulaşan kişi sayısı 660.000 ila 825.000 arasına çıkar. Dağlardan Karadeniz kıyısına giderken ölenlere gelince, 600 kişilik bir gruptan sadece 370'inin kıyıya ulaştığına dair bir rapor göz önünde bulundurulduğunda, yolculuğun bu kısmı için yüzde 10'luk bir ölüm oranı yine son derece muhafazakârdır. Bu, en az 726.000 ila 907.500 Çerkes'in dağlardan aşağı gönderildiği anlamına gelir. Buna Ruslardan saklanırken ve kaçarken ölenlerin %10'unu daha eklersek, rakam 798.600 ila 998.225 arasına çıkar. Buna, savaşın son yıllarında Ruslarla yapılan çatışmalar sonucunda ölen Çerkesleri de eklersek, 1860'taki potansiyel nüfusun 1,25 ila 1,5 milyon olması mantıksız değildir. Bu, en muhafazakâr ölüm tahminlerine rağmen, Yevdokimov'un operasyonları sırasında en az 625.000 Çerkes'in öldüğü anlamına gelir. 1860'ta nüfusun 1,5 milyon ve yıllık büyüme oranının %2 olduğu varsayıldığında, Çerkesya'nın bugünkü nüfusu yaklaşık 30 milyon olacaktır. Buna karşılık, dünya genelindeki gerçek Çerkes nüfusu 4 ila 6 milyon arasındadır ve bunların yalnızca 700.000'i Rusya Federasyonu'nda yaşamaktadır."[76]

Karpat'ın belirttiğine göre, 1853-1878 arasındaki göçlerle Balkanlardaki nüfus Müslümanların lehine artsa da 93 Harbinden sonra neredeyse tüm Çerkesler de dahil olmak üzere Balkanlardan Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmışlardır. Kırım, Kafkasya ve Balkanlardan Anadolu'ya gelen, oradan da Suriye ve Irak'a kadar yer değiştiren Müslüman göçmenlerin sayısı 1908'e gelindiğinde 5 milyon civarındaydı. [77]

Justin McCarthy, sürgün/soykırım uygulamaları ile anavatanlarından zorla atılan Çerkeslerin ve diğer Kafkas halklarının sayılarının tartışmalı olduğunu, Tatar ve Çerkes Müslümanları üzerinde hiç kesin sayım yapılmadığını, Kemal Karpat, Alan Fisher ve Mark Pinson'a güvendiğini, Kafkasya nüfusunun üçte birinden fazlasını oluşturan feci ölüm oranının abartılı olmadığını söylemiştir. *"Birçok tahminin incelenmesiyle Rusların istila ettiği topraklardan, 1.200.000 Kafkasyalının dışa göç ettiğini ve bunlardan 800.000'inin Osmanlı topraklarına sağ ulaştığını belirtmek makul görünmektedir."*[78]

1897 tarihli istatistik bilgilerine göre Kafkasya'da yaşayan yerli halktan 1.625.000 civarındaki nüfustan, Rusya'nın sürgün/ soykırım politikasıyla sadece 70.000 ile150.000 civarında nüfus kaldığı anlaşılmaktadır. Bunların çoğu hastalıklardan ve açlıktan ölmüştür. Kalan Çerkesler Rus kolonizasyon planı çerçevesinde ovalara ve Kuban Nehri'nin sol yakasına yerleştirilmişlerdir.[79]

Bolat da farklı verilere göre 1865'te Kafkasya'da toplam 70-90 bin Adige nüfusunun kaldığı işaret etmektedir ki, bu sayı sonraki senelerde daha da azalmıştır. Özellikle Ubıhlar Kafkasya'dan tamamen silinmiş, dilleri dahil olmak üzere kültürel izleri yok edilmiştir.[80]

---

[76] Richmond 2013, s.91-92.
[77] Karpat 2010, s.152-153.
[78] McCarthy 2024, s.40.
[79] Kazemzadeh ve Shahrokhi 2020, s.31.
[80] Bolat 2013, s.138.

Sürgünler Osmanlı topraklarına ulaştıktan sonra Osmanlı Devleti tarafından gereken önlemler alınmaya gayret edilmiş gelenlerin gıda, sağlık, barınma vb. tüm sorunların giderilmesi için en başından itibaren çalışmalar başlatılmıştır. 5 Ocak 1860'ta *'İdare-yi Umumiyye-yi Muhacirin Komisyonu'* kurulmuştur. Kafkasyalı göçmenlere her türlü kolaylık sağlanmış, baraka ve evler yapılmış, yerli halkın desteğinden yararlanılmış, talepleri üzerine cami ve okullar yapılmış, araziler tahsis edilmiştir. Yiyecek ve barınma ihtiyaçları giderilirken çeşitli zorluklarla karşılaşılmış, hastalıklarla mücadele işleri zorlaştırmıştır.[81] Osmanlı Devleti iaşe ve barınma gibi temel ihtiyaçların yanında eğitim, vergi muafiyeti, maaş, tayinat bedeli, sadaka gibi yardımları da sağlamıştır.[82]

Çerkesler Osmanlı Devleti'nde Anadolu, Rumeli, Suriye, Irak, Ürdün gibi pek çok yere yerleştirilmişlerdir. Devlet tarafından kendilerine toprak tahsis edilmiş, çeşitli kolaylıklar sağlanmışsa da çeşitli sorunlarla da karşılaşılmıştır. Bu sorunlar bazen yerli halkla göçmenlerin anlaşamamasından, arazi meselesi gibi konulardaki çatışmalardan[83] kaynaklandığı gibi bazen de göçmenlerin olumsuz arazi koşullarına yerleştirilmelerine bağlı sağlık sorunları, salgın hastalıklar gibi durumlardan kaynaklanmışsa da devletin, mahalli yöneticilerin ve yerli halkın çabalarıyla en aza indirilmeye çalışılmıştır.

Rusya, Osmanlı Devleti'ne sürdüğü Çerkesleri bile kendisine tehdit olarak görmüş ve sınır bölgelerine yakın yerlere iskânların yapılmamasını istemiştir. 1876'da Çerkeslerin Bulgar ayaklanması bastırmasından memnun olmayan İngiltere'nin öncülüğünde İstanbul'da düzenlenen konferansta Çerkeslerin vatanlarından sürülmelerine mesafeli tutum alarak perişan haldeki insanların taşınması için paralarını almadan gemi tahsisinde bulunmayan İngiltere de, Bulgaristan'a Çerkeslerin yerleştirilmemesini ve daha önce gelmiş olanların gönderilmesini dikte etmiştir.[84] Bu dönemde özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı Çerkesler adeta Ruslardan intikam alma fırsatı olarak görmüşler ve gerek Balkanlarda gerekse Kafkas Cephesinde gönüllü olarak savaşmışlardır.[85] 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı'yla Kafkasya'daki emperyalist yayılışını genişleten Rusya, Anadolu topraklarına da girerek yıkılışına değin burada kalmıştır.[86] Rusya'nın Kafkasya'nın istilasından sonra Osmanlı Devleti'ne saldırması, Kafkasya ile Osmanlı Devleti arasındaki bağın ne kadar önemli olduğunu açıkça göstermektedir. Savaşı Osmanlıların kaybetmesi ile Rumeli'den[87] Anadolu'ya yeni bir göç dalgası başlamış, Çerkesler de yeniden göç etmek zorunda kalmışlardır.

---

[81] Bu konudaki çok sayıdaki belge için Bkz., Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri II 2012.

[82] Pul 2017, s.431.

[83] Örneğin Sivas-Uzunyayla bölgesinde göçebe Türkmen aşiretlerinden olan Afşarlar'ın devletten izinsiz olarak kullandıkları yaylak, Çerkesler bölgeye yerleştirildikten sonra çatışma alanına dönüşmüştür. Afşarlar, öteden beri yaylak alanına geliş gidişlerde yöre ahalisinin mahsulüne büyük zararlar vermekteydiler. Aynı hareketi Çerkeslere yapınca iki taraf arasında çatışmalar ortaya çıkmıştır, Bkz., Karataş 2014, s.543-544.

[84] Baytekin, 2019, s.196-197.

[85] Aksoy 2018, s.28.

[86] Erkan 1993, s.257.

[87] Örneğin Kosova'ya yerleşmiş olan Çerkesler 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı'nın ardından yeniden göç etmek zorunda kalmışlardır. 1877-1999 arasında Avrupa'nın çeşitli bölgelerine, Anadolu'ya, Ortadoğu'ya ve Kafkasya'ya göç etmişlerdir. Çerkeslerden geriye sadece Kosova

Çerkesler tıpkı 93 Harbi gibi Birinci Dünya Savaşı'nı bir fırsat bilmişlerdir. Enver Paşa'nın girişimleriyle Kafkaslar'daki Çerkeslerin Ruslara karşı ayaklandırılması için 1914 yılının Ağustos ayında (Çerkes) Müşir Fuat Paşa harekete geçmiştir. Müşir Fuat Paşa, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Kafkas ve Dağıstanlı bazı seçkin kişilerden *'Türk Sıhhi Misyonu'* adı altında bir Kafkas komitesi oluşturarak Kafkasya'da birkaç özerk ülkeden oluşan bir devlet kurulmasını ve hatta başına da bir Osmanlı prensinin geçirilmesini planlamıştı.[88]

'Milletler hapishanesi' Çarlık Rusyası'nın Bolşevik devrimi ile yıkılmasıyla birlikte sömürgelerinin çoğunda olduğu gibi Kuzey Kafkasya'da da boyların birleşmesi ve bağımsız bir devlet kurulması için adım atılmış, bu amaçla 1- 9 Mayıs 1917'de Vladikafkas'ta (Terekkale), sonra da Andi'de ve yine Vladikafkas'ta halk kurultayları toplanmıştır.[89] 11 Mayıs 1918'de *"Şimali Kafkasya Cumhuriyeti"* bağımsızlığını ilan etmiştir. Fakat devrim sırasında tüm milletlerin bağımsızlığını kazanacağı sözünü veren Bolşevik yönetim bağımsızlık karşısında silahlı mücadeleye girişerek Çarlık Rusyası'nın emperyalist politikasıyla tamamen uyumlu olduğunu göstermiştir. Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti askeri saldırılara direnmişse de sonunda Güney Kafkasya Cumhuriyetleri - Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan- gibi Bolşevik yönetimini kabul etmek zorunda kalmıştır.[90]

Çerkes- Vubıhlar, az sayıdaki nüfuslarına ve büyük kayıplara rağmen sürgün sonrası dönemde zorla sürüldükleri anavatanları Kafkasya'yı işgalcilerden kurtarma ve geri dönme amaçlarıyla önemli görevler üstlenmişlerdir. Bu arada olanakları ölçüsünde kendilerine samimiyetle kucak açan ülke için de büyük hizmetler vermek ve fedakârlıkta bulunmaktan çekinmemişlerdir.[91] Diasporanın önemli Çerkes aydınlarından Mehmet Fetgeri Şoenü'nun belirttiği gibi Kafkasya dağlıların öz malı ve öz yurdudur. Toprağının her zerresinde atalarının, sayısız özgürlük şehidinin kanı, bin bir bağımsızlık kurbanının mezarı vardır.[92]

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasıyla Kuzey Kafkas halkları için en azından tarihlerini ve miraslarını geri kazanma sürecini başlatmak adına yeni bir umut yeşermiştir. 1990'lara gelindiğinde Kuzey Kafkasya'da sadece 650.000 Çerkes vardı; bu da 1860'taki nüfuslarının yaklaşık yarısıydı. Aldatılmış, istismar edilmiş, zorbalığa uğramış ve terörize edilmişlerdi; gelenekleri yok edilmiş veya gizlenmek zorunda bırakılmıştı. Uluslarından geriye kalanlar paramparça edilmiş, tek bir halk olarak kimlikleri, *"sapkın bir Sovyet milliyet politikası"* tarafından altüst edilmişti. Sovyetler Birliği 1991'de çöktüğünde, Çerkesler kendileri ve sürgündeki soydaşları için yeni bir gelecek inşa edebilmek amacıyla harekete geçtiler.[93] Fakat bu girişim de Rusların

tarihinde bıraktıkları iz ve Kosova kültürüne kazandırdıkları zenginlik kalmıştır, Bkz., Urhan 2021, s.1019.

[88] Kurat 2011, s.500.

[89] Terekkale ve Andi Kurultayları 1917, 2015, s.13

[90] Koç 2019, s.134-135.

[91] Berzeg 2013, s.8.

[92] Tüm Eserleriyle Mehmet Fetgeri Şoenü 2007, s.336.

[93] Richmond 2013, s.148.

saldırgan girişimleriyle sonuçsuz kalacaktır. Kafkas halklarını kendi vatandaşı olarak nitelendiren Rusya, Kafkasya'daki gelişmeleri bir iç sorun gibi göstererek sisteme karşı çıkanları asi ve terörist ilan etmiştir.[94]

Rusların Çerkeslere karşı soykırım uzantısı nefret yaklaşımının hiçbir dönemde - Çarlık, SSCB ve sonrası- değişmediği görülmektedir. Tıpkı Çarlık Rusyası'nda olduğu gibi, Sovyet sonrası Rusya'da ırkçı ve neo- Nazi saldırıları çerçevesindeki şiddet içerikli nefret suçları hiçbir iyileşme göstermeden tarihsel bağlamında devam etmektedir. Örneğin Krasnodar krayı'nda ve Stavropol krayı'ndaki yerel yöneticiler etnik Kuzey Kafkasyalıların kraya göçüne engel olarak ayrımcılık yapmaktadırlar. 1996'da Göç Kanunu kabul edilerek Kuzey Kafkasyalıların içeri yönlü göçünü kısıtlamaya yönelik olarak Çeçenistan ve Dağıstan sınırlarına Kazak sınır muhafız birlikleri yerleştirilmiştir. Ayrıca Stavropol krayı yetkilileri etnik Rusları etnik Kuzey Kafkasyalıların nüfus çoğunluğunu oluşturdukları krayın doğu ve güney kısımlarına göç etmelerini teşvik etmek amacıyla bir dizi iktisadi girişimi hayata geçirmişlerdir.[95] Bütün bunlar Rusların hâlâ Kafkasyalılara karşı Kazakları kullanmaktan vazgeçmediklerini, istedikleri bölgelere yerleşimlerini anayasaya aykırı olarak engellerken, Kuzey Kafkasyalıların çoğunlukta oldukları yerlere Rusları yerleştirmeye devam ettiklerini göstermektedir.

4. "Çerkes Soykırımı" Hakkındaki Bazı Görüşler

Çerkes tarihine bakıldığında Çarlık Rusyası döneminde Ruslar tarafından sistematik biçimde gerçekleştirilen öldürme, geri dönülmemek üzere yerinden etme, hayvanları, ormanları vb. dahil olmak üzere yakıp yıkma, işkence, kültürel kimliğin ve dillerin yok edilmesi gibi durumlar, Rusların Çerkeslere soykırım yaptığını tartışmasız ve açık bir şekilde gözler önüne sermektedir. Görgü tanıklarının ifadeleri, yazılı belgeler ve sayısız kanıt Çarlık Rusyası'nın durumunu, UCMRS (Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Statüsü)'de yer verilen *"soykırım suçu"* kapsamında değerlendirilmesinin zaruretini ortaya koymaktadır.[96]

Son zamanlarda giderek artan sayıda araştırma soykırım iddiasını desteklemektedir. Örneğin, Ünlü tarihçi Paul Henze, sömürgeleştirme sırasında *'açıkça soykırım girişiminde bulunulduğunu'* söyler. Rusya Bilimler Akademisi Kabardey-Balkar Bilim Merkezi Sosyal ve Siyasal Çalışmalar Bölüm Başkanı Vekili Hasan Dumanov ise bu konuda şunları söyler: *'Çerkes halklarına karşı bir soykırım olmadığını söyleyemeyiz…'* Los Angeles'taki Occidental College bünyesindeki Rus Coğrafi Alanları Üzerine Araştırmalar Bölümünde Profesör olan Walter Richmond'ın çalışması, soykırımı kanıtlamak için gerekli belgeleri içerir. [97] Şöyle ki;

"Bu kitapta, okuyucuları Çerkeslerin bütün bir hikâyesiyle tanıştıracağım. Rusların neden bu ulusu yok etmeyi seçtiklerini, uluslararası mücadeleye hızla nasıl dâhil olduklarını, anavatanlarındaki son günlerinin dehşet verici ayrıntılarını, sürgündeki yaşamlarını, son olarak soykırımın tanınmasını sağlama ve geri dönüş çabalarına

[94] İpek 2014, s.50.
[95] Foxall 2018, s.90,93.
[96] Özden 2022, s.139.
[97] Kazemzadeh ve Shahrokhi 2020, s.37.

Rusya'nın karşı çıkışının onların ruhlarını yok etmede nasıl başarısız olduğunun yanı sıra Çerkesleri nasıl geri canlandırdığını ve tarihteki neredeyse unutulmuş bir dönemi nasıl olup da bir kez daha uluslararası arenaya çıkardığını anlatacağım. Ayrıca, okuyucuya kendi topraklarından çıkartılmadan önceki yaşam şekilleri bize oldukça yabancı olan fakat kendine has bir mantığa ve saygınlığa sahip olan Çerkes halkını da tanıtacağım."[98]

Richmond, soykırım iddiasının en büyük destekçilerinden olup çalışmalarında Rusların Çerkeslere uyguladığı politikanın önceden tasarlanmış bir soykırım olduğunu savunur. *'Tüm kayıtları, raporları, tanıkların yazmış olduğu anıları ve 1860'larda Rus ordusunun Çerkesya'da yaptıklarının mimarlarının yazdıklarını iyice incelemiş biri olarak Rusların Çerkeslere, Ubıhlara ve Abhaza halklarına yönelik soykırım yapmış oldukları dışında bir sonuca varamıyorum. Rus akademisyenlerin ve ne yazık ki en az bir Amerikalı akademisyenin, olayların General Nikolai Yevdokimov ile adamları tarafından yapılmış üzücü bir yanlış hesaplama yüzünden olduğu yönünde tasvir etme teşebbüsleri, hem General'in kendi sözleri ve eylemleri, hem de tehcire karışmış subayların tanıklıklarını anlattıkları raporlarla kolayca yalanlanmıştır. Tarihsel titizlik, günümüz Rus hükümetinin Rus İmparatorluk ordusunun 1860'larda Çerkeslere, Ubıhlara ve Abhazlara yaptıklarını soykırım olarak tanımasını, Yevdokimov'un da savaş suçlusu olarak etiketlenmesini ister.'*[99]

Saydam, Rus yetkililerinin açıkça Çerkeslerin Amerikan yerlileri gibi vahşi ve uslanmaz topluluklar olduklarını ve yok edilmeleri gerektiğini söylediklerini, imha edilmelerinin devlet politikası olarak gerçekleştirilmesi dolayısıyla yapılan işin açıkça *"soykırım ve etnik temizlik"* olduğunu ifade etmiştir.[100]

Richmond, Sırpça *'etnichko chishenie'* (etnik temizlik) ifadesinin dünya üzerindeki kötü şöhretinin yayılmasından yüz otuz sene önce Rus General Yevdokimov tarafından çoktan tasarlandığını belirtmiştir. Amacı topraktı ve Çerkesler ortadan kaldırılması gereken bir salgından farklı değillerdi.[101]

Rus tarihçi ve yazar Jakov Arkad'evič Gordin de Yevdokimov'u *'canavarca eylemleri'* yapmakla suçlar ve o dönemin diğer komutanlarına ait farklı görüşleri hatırlatarak şunları belirtir:

'Bu eylem, sadece suç oluşturan bir zulüm olmadı; aynı zamanda Rus devleti açısından da son derece uygunsuz bir eylem oldu. Batı Kafkasya'nın kitlesel sömürgeleştirme girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Antik ve eşsiz bir medeniyet yok edildi. Rusya, akıllı bir politikayla vatandaşı olabilecek yüzbinlerce insandan kendini mahrum etti. Bu insanlar kendilerine özgü hayat deneyimlerini Rusya ile paylaşabilir, özellikle de gözü pek ve cesur askerleriyle Rus ordusuna katkıda bulunabilirlerdi.' Fin kökenli tarihçi olan Antero Leitzinger 'Çerkes Soykırımı'nın kesinlikle dünya tarihinin en az hatırlanan soykırımı olduğunu belirterek konuyu ele alma yöntemine dair önerilerde bulunur. Leitzinger'e göre; *'Adil olmaya çabalamalı, soykırım rekabeti yapma isteğinden*

[98] Richmond 2018, s.11.
[99] Grassi 2017, s.165-166.
[100] Saydam 2014, s.107.
[101] Richmond 2013, s.97.

kaçınmalıyız. Ayrıca siyasi oluşumların bu olayları resmi olarak tanıması ya da trajedilere maruz kalmış kişilerin sayımı için çok fazla enerji harcamamalıyız. Cinsiyet, yaş ve askeri hususlar dikkate alınmadan, sırf milliyetleri nedeniyle yapılmış önceden planlı toplu katliamlar ya da pervasızca yapılan toplu sürgünler, insanlığa karşı işlenmiş suçlardır. Bu suçun ne kadar süre önce işlenmiş olduğuna ya da kaç ailenin bundan etkilenmiş olduğuna bakılmaz.'[102]

Ne yazık ki Türk aydınlar Çerkes soykırımına karşı kayıtsız görünmektedirler. Grassi'ye göre Türkiye'deki Kafkas diasporasının talihsizliği, son yirmi yılda Ermeni soykırımının tanınması mücadelesinin Türk demokratik aydınlarının kimlik bayrağı haline gelmiş olmasıdır. Bu kültürel- politik ortamı oluşturan tarihçiler ve aydınlar, Kafkasyalılar gibi Müslüman toplulukların maruz kaldığı katliam ve sürgün politikalarından hoşlanmamaktadır.[103]

Sürgün/ soykırım hadisesine günümüzde Kuzey Kafkasya'da yaşayan Çerkeslerin nasıl baktığı özellikle diaspora Çerkesleri için merak konusudur. 2019-2021 arasındaki saha çalışmalarında yapılan röportajlardan elde edilen sonuçlar bazı Çerkeslerin kendilerini Rusya devleti içinde nasıl konumlandırdıklarına yönelik ilginç veriler ortaya çıkarmıştır. Özellikle Sovyet eğitimi almış ve ana bilgi kaynağı olarak devlet kontrolündeki televizyon yayınlarından beslenen yaşlı Çerkesler devlete sadakatin etnik şikâyetlerden daha mühim olduğunu düşünmektedirler. Resmi hafıza rejiminin, kimlikler ve hafızalar arasında özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndaki zaferi yücelterek önceki karanlık geçmişi önemsizleştirdiği görünmektedir. Federal merkeze karşı kin gütmek için haklı nedenleri olan Çerkesler için dahi bu durumun değişmediği söylenebilir.[104]

Adigey Cumhuriyeti'ndeki bazı Çerkesler devam eden Rusya'nın Ukrayna'yı işgalini Rusya'nın emperyalist genişlemesi olarak değil devlet propagandasının ısrarla vurguladığı Rusya'nın egemenliğini, global olarak da geleneksel insani değerleri korumayı amaçlayan Batı hegemonyası ve faşizme karşı ontolojik ve sürekli bir mücadelenin parçası olarak görmektedirler. Bu perspektiften Çerkesler kendilerini ezilen ve sömürgeleştirilmiş bir azınlık olarak değil akrabalarının İkinci Dünya Savaşında ülkelerini düşmanlara karşı korumak için tek yumruk oluşturması gereken vatansever Rusya vatandaşları olarak konumlandırmaktadırlar. Bu durum, genel olarak açıkça Rusya karşıtı bir tutum benimseyen diasporadaki Çerkes aktivistlerle aralarında derin bir ideolojik ayrılığa yol açmaktadır. *"Ne zaman ki bu sonuncular Çerkes soykırımı meselesine daha fazla dikkat çekse, federal hükümet iddialarını Rusya'yı istikrarsızlaştırmayı amaçlayan dış provokasyonlar olarak çerçeveliyor. Resmi söylem, dış tehdit argümanını kullanarak Kuzey Kafkasya Çerkeslerinin Rus vatandaşı kimliğini öne çıkarıyor ve diaspora aktivizmini, bugün vahim sonuçlar doğurabilecek geçmişin manipülatif bir siyasallaştırılması olarak sunuyor."*[105]

2008 Rus- Gürcistan Savaşının ardından ayrılıkçı topraklarını kaybeden ve Batı'dan destek alamayan Tiflis, dış politikasında Kuzey Kafkasya halklarıyla daha

[102] Grassi 2017, s.166, 158.
[103] Grassi 2020, s.227.
[104] Minakova 2024, s.59.
[105] Minakova 2024, s.59-60.

kuvvetli bağlar kurmaya yönelmiştir. Ayrılıkçı Abhazlar[106] ise mevcut düşmanları ve eski dostları arasında oldukça hassas bir durumun içine girmişlerdir. Gürcistan 20 Mayıs 2011'de Çerkes soykırımını tanıyan ilk ülke oldu. Bu, Çerkes aktivistler ve Gürcü yetkililer arasında iş birliğinin güçlenmesi kadar Rus etkisini azaltmaya yönelik Kuzey Kafkasya gruplarıyla teması arttırmaya yönelik önemli bir adım olarak tarihe geçmiştir. Tiflis, Pan- Kafkasya projeleri ile Çerkeslerden Rusya'nın kültür ve bilgi savaşında zayıflatılmasındaki etkilerinden yararlanmaya devam etmektedir. Daha mühim olan Çerkesleri ve Kuzey Kafkasya'daki diğer halkları canlandırmaya yönelik çabalardır. Bu arada Gürcistan'ın 2011'deki Çerkes soykırımını tanımasının meyvelerini vermeye devam etmesi Ukrayna'nın attığı tarihi adımla gerçekleşmiştir. Ukrayna Parlemontosu Verkhovna Rada'nın 9 Ocak 2025 tarihli kararı, Ukrayna'nın insani yardım adına Rusya Federasyonu'nu zayıflatmak için Kuzey Kafkasya ayrılıkçılığı ve milliyetçiliğinden yararlanmıştır.[107]

Sonuç

Dünya üzerinde çeşitli dönemlerde yaşanan, büyük kıyımlara ve tarifsiz acılara yol açan, hedef alınan etnisitenin kültürü, dili dahil olmak üzere tamamen ortadan kaldırıldığı barbarca girişimler Raphael Lemkin gibi kendisi de aynı acıları yaşamak mecburiyetinde kalanların girişimleriyle, en başından önleyebilmek amacıyla ele alınmıştır. Birleşmiş Milletler'de kabul edilen *"Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme"* 12 Ocak 1951 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sözleşme'de soykırım suçu tespit edilirken herhangi bir zaman sınırlaması getirilmediğinden geçmişte işlenen suçlar da açıkça Sözleşme kapsamına girmektedir.

Be çerçevede Çarlık Rusyası'nın Sözleşme'de gösterilen soykırım suçlarının tamamını işlediği apaçık ortadadır. Bunu objektif ve vicdanlı Rus tarihçileri ve aydınları da belgelere dayalı olarak ifade etmektedirler. Tolstoy gibi Rus edebiyatının önde gelen isimlerinden biri o dönemde şahit olduğu ve Rus askerlerinin sivil halka yönelik vahşetini içeren olayları kaleme alırken içinde bulunulan durumdan utanç duyduğunu hissettirmektedir. Ruslar Çerkesleri ortadan kaldırılması gereken bir salgın, medeniyetten uzak barbarlar oldukları iddiasıyla en acımasız taktikleri uygulamışlar, evlerini, köylerini, ormanlarını yakmışlardır. Hatta Kafkas kültürünün en önemli unsurlarından biri olan ve kendisini *"şı-kardeş"* olarak gördükleri atları bile yok etmişlerdir. Son aşama olan 1864'te katliamlara ek olarak Müslüman halkın din değiştirmeye zorlanması, Sibirya'ya sürülmesi gibi planlara karşı Halife'nin bulunduğu Osmanlı topraklarına sığınmaktan başka çare bulamayanlar, bu kez de Karadeniz'de ölüm tehlikesiyle karşılaşmışlardır. Sağ olarak Osmanlı topraklarına ulaşabilenler için burası *"yeni vatan"* olmuş, Osmanlı Devleti bütün kurumlarıyla zorluklarına rağmen beslenme, barınma ve iskân konusunda Çerkeslere tüm kolaylıkları sağlamıştır. Sürgün edilenlerin sayısı konusunda farklı

[106] Çerkesler, soykırımı tanıyan Gürcistan'a sempatiyle bakarken Abhazların fırsatçı tercihini eleştirmektedirler. Vladimir Putin Abhazya ve Güney Osetya'nın ayrılmalarını destekleyerek sadece Gürcistan'ı cezalandırmakla kalmamış, aynı zamanda Kafkas diasporasını bölmeyi de başarmıştır, Bkz., Grassi 2020, s.235.

[107] Kelbaugh, 2025, s.107.

görüşler olsa da en az bir buçuk milyon kişinin Kuzey Kafkasya'dan sürgüne maruz bırakıldığı anlaşılmaktadır.[108]

Devletler politik sorumluluk gereği, geçmişteki suçlar ve kötülüklerle yüzleşmelidirler.[109] Rusların Çerkes soykırımı tüm tarihi izleriyle apaçık ortadadır. 1864'te sona eren Rus işgal ve istilası binlerce yıldır Kafkasya'da yaşayan Çerkes nüfusunun neredeyse tamamının sistematik olarak ortadan kaldırılması ve yerinden edilmesiyle sonuçlandı. Çerkesler, 150 seneyi aşkın bir sürede atalarının anavatanlarından mahrum ve geri dönme olanağı olmadan yaşadılar. Bu aşamada diğer sürgün grupları gibi Çerkesler'in de ICCPR (Sivil ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme) çerçevesinde atalarının anavatanlarına dönme hakkına[110] sahiptirler.[111]

Soykırım vahşetine teşebbüs eden ve gerçekleştirenlerin kendilerini haklı çıkarmaya yönelik olarak kurbanları ötekileştirme, zararlı olarak görme, aşağılama, küçümseme ve hatta insan olarak görmeme gibi nefret söylemine sahip oldukları görülmektedir. Örneğin Çerkeslere ve Çeçenlere yönelik *"kara eşekler"* söylemi, hatta en üst düzey devlet yetkilisi olan Rusya Devlet Başkanı Boris Nikolayeviç Yeltsin'in bile Çerkeslere *"hırsız zenci"* ifadesi Rus soykırımın zihni altyapısının devam ettiğinin göstergesidir. Benzer biçimde İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu Filistinli Müslümanları kadın, çocuk, yaşlı hatta hayvanlarına kadar öldürülmesi gereken ezeli düşman*"amalekler"* olduğunu söylemesi, üst düzey devlet yöneticilerinden çoğunun Gazzeliler için biz *"biz insanlarla savaşmıyoruz"* sözlerini açıkça beyan etmeleri, soykırımın siyasi gerekçesini dini kılıfa uydurarak hayata geçirilmesinin en somut örneklerindendir. Ne yazık ki bütün soykırımlar uluslararası sistemin sessiz kalmasıyla gerçekleşmiş ve bu durum değişmemiştir. Nasıl ki, 19. yüzyılda İngiltere ve Fransa başta olmak üzere dönemin büyük devletleri Rusya'nın Müslüman Çerkes soykırıma sessiz kalmışlarsa günümüzde de başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere, Batılı devletler, Çin, Rusya gibi Birleşmiş Milletler'de karar mekanizmalarını elinde bulunduran güçler neredeyse tüm dünya halklarının protestolarına rağmen İsrail soykırımını durdurmamaktadırlar. Bu durum ise dünya haklarının uluslararası kurumlara olan güvenini sarsmaktadır.

Tüm Kuzey Kafkasya halklarının yaşadığı büyük travmanın tanığı olan *"Çerkes kaması"*nın Karadeniz'in dibinden su yüzüne çıkması gibi Ruslar da Çerkes soykırımı ile yüzleşmelidirler. Böylelikle hem bölgeye hem de dünya barışına umut dolu bir katkı sunabilirler;

---

[108] Koç 2022, s.12.

[109] Sezer 2015, s.30.

[110] Nitekim 1998'de Kosova'da çıkan savaşla beraber sivil Çerkeslerin güvenliği tehlikeye düşünce Adigey Cumhuriyeti'ne göç etmek istemişler ve Belgrad'ta Yugoslav ve Rus temsilciler arasında yapılan toplantının ardından izin verilmesi kararı alınmıştır. 134 sene sonra 1 Ağustos 1998'de 21 aileden 86 kişi Kosova'dan Adigey Cumhuriyeti'ne dönmüştür. 1 Ağustos tarihi Adigey Cumhuriyeti'nde *'Vatanına Dönenlerin Günü'* ilan edilmiştir, Bkz., Urhan 2021, s.1016.

[111] Wiley 2015, s.169.

"Aylardan mayıstı. Oysa bu mevsimde canlanan ovalarında yurdunun, üç yaşına basan tayları alıştıracak, çetin geçen Elbruz kışının savurduğu çitleri onarıp, koyun sürülerini huzurla eteklerine salacaktı aynı dağın.

Yüz yıldır kuzeyden gelen top seslerine yalın kılıç karşı koymuş, nice nesiller at sırtında vuruşmuş, bir mayısın sonuna yakın, limansız bir balıkçı gemisiyle kopuyordu ana karadan çaresiz.

Son vurduğu, kendi kardeşi saydığı atıydı. Geçmemeliydi düşman eline.

Kara, dipsiz bir çığlıkla fırlatıp atmıştı silahını Karadeniz'in karanlıklarına…Yüzlerce yıl geçmişti aradan, bir Karadenizli balıkçı takasıyla sakin bir Karadeniz havasında salmıştı ağlarını derinlere. Toplarken ağlarını tekneye, tabandan takılıp gelen paslı bir Çerkes kaması düşüvermişti can havliyle çırpınan balıklar arasında, takanın ortasına.

Adam ürpermiş, hemen anlamıştı. Bu, Çerkes sürgününün bir tanığı olmalıydı!... bu kama; hem sürgünün tanığı, hem soykırımın şahidi, hem de yeryüzüne geri çıkmış kaybolmakta olan umudun temsilcisiydi."[112]

[112] Baykan 2023, s.52-54.

KAYNAKLAR

a. Telif- Tetkik Eserler

Ahmad 2024 — Mira Ahmad, "The Circassian Question: Liberalism and the Pursuit of Freedom in the Mid-nineteenth Century", *Middle Eastern Studies*, Vol: 60, Issue: 6, s.869-885.

Aksoy 2018 — Elbruz Aksoy, *Benim Adım 1864*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Aslan 2006 — Cahit Aslan, "Bir Soykırımın Adı: 1864 Büyük Çerkes Sürgünü", *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, Sayı:1, Yaz, s.103-153.

Aydın 2007 — Nurhan Aydın, "Soykırım İddiası ve Uluslararası Kriterler", *38. (ICANAS) Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Ankara, s.193-208.

Baykan 2023 — Muharrem Baykan, *Babam, Rüzgâr ve Yıldızlar Bir Uzunyayla Nostaljisi*, Kuban Matbaacılık, Ankara.

Baytekin 2019 — Süha Baytekin, *Çerkes Sürgünnamesi*, Apra Yayıncılık, İstanbul.

Bell 2025 — James S. Bell, *Çerkesya'dan Savaş Mektupları 1837-1839*, Çev. Sedat Özden, Kafkas Vakfı Yayınları, İstanbul.

Berje 1999 — Adolf Berje, *Kafkasyalı Dağlı Kavimlerin Kısa Tasviri*, Çev. Murat Papşu, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara.

Berkok 1958 — İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul Matbaası, İstanbul.

Berzeg 2013 — Sefer E. Berzeg, *Çerkes- Vubıhlar Soçi'nin İnsanları*, Kuban Yayıncılık, Ankara.

Berzeg 2018 — Sefer E. Berzeg, *Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti Devlet Başkanı Pşımaho Kotse (Kosok) Yaşamı ve Gurbet Yazıları*, Kafkas Vakfı Yayınları, İstanbul.

Berzeg 2024 — Seniye Berzeg, Kafkasya Üzerine Eskimeyen Yazılar, Kuban Matbaacılık, Ankara.

Beşiri 2013 — Arzu Beşiri, "Soykırım ve Soykırıma İlişkin Uluslararası Mekanizmalar, https://www.akademiye.org/ug/wp-content/uploads/2024/02/Soykirim-ve-Soykirima-Iliskin-Uluslararasi-Mekanizmalar.pdf, Eişim Tarihi: 17.10.2025.

Binark 2001 — İsmet Binark, *Ermeniler'in Türkler'e Yaptıkları Mezâlim ve Soykırımın Arşiv Belgeleri*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, No: 92, Ankara.

Binet 2024 — Laurence Binet, *Médecins Sans Frontières,* The MSF Speaking out Case Studies, Genocide of Rwandan Tutsi 1994, March.

Bischoping ve Fingerhut 2003 — Katherine Bischoping- Natalie Fingerhut, "Sınır Çizgileri: Soykırım Çalışmalarında Yerli Halklar", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Ocak, s.243-268.

Bolat 2013 Gökhan Bolat, "Kavram Tartışmaları Etrafında 21 Mayıs 1864 Çerkes Sürgünü", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 6, Nisan- Ekim, s.121-142.

Çatalkılıç 2021 Didem Çatalkılıç, *Kafkasya'da Rus Yayılmacılığı Mozdok Hattı (1552-1832)*, Koyusiyah Yayıncılık, Ankara.

Dumas 2000 Alexander Dumas, *Kafkasya Maceraları*, Çev. Sedat Özden, Kafkas Vakfı Yayınları, İstanbul.

Džananović 2025 Muamer Džananović, "The Relationship of the Republic of Serbia and the Bosnia and Herzegovina Entity Republika Srpska to the United Nations Resolution on the Genocide in Srebrenica", *Journal of Humanity, Peace and Justice*, C: 2, Sayı:1, s.56-67.

Erkan 1993 Süleyman Erkan, *Kırım, Kafkasya ve Doğu Anadolu Göçleri (1878-1908)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Samsun.

Ersoy ve Kamacı 1992 Hayri Ersoy- Aysun Kamacı, *Çerkes Tarihi*, İstanbul.

Esmer ve Büyükçalık 2020 Murat Esmer- Mürvet Ece Büyükçalık, "Tarihsel ve Normatif Boyutlarıyla Uluslararası Hukukta Soykırım Suçu", *Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı: 21-22, Ocak - Temmuz, s.11-43.

Fonvill 1996 A. Fonvill, *Çerkesya Bağımsızlık Savaşı'nın Son Yılı 1863-1864 (Fransız Askeri Danışmanının Anılarından)*, Çev. Murat Papşu, Nart Yayıncılık, İstanbul.

Foxall 2018 Andrew Foxall, *Sovyet Sonrası Rusya'da Etnik İlişkiler Kuzey Kafkasya'da Ruslar ve Rus Olmayanlar*, Çev. Serkan Özdemir, Koyusiyah Yayıncılık, Ankara.

Grassi 2017 Fabio L. Grassi, *Yeni Bir Vatan Çerkeslerin Osmanlı İmparatorluğu'na Zorunlu Göçü (1864)*, Çev. Birgül Göker Perdisa, Tarihçi Kitabevi, İstanbul.

Grassi 2020 Fabio L. Grassi, "The Cultural and Political Claims of the Caucasian Minorities in Turkey", *Armenia, Caucaso e Asia Centrale, Ricerche*, s.225-236.

Güngör 2006 Fethi Güngör, "Kafkasya'da Soykırım ve Sürgün Kısa Bir Sosyolojik Tahlil", *Geçmişten Günümüze Kafkasların Trajedisi Uluslararası Konferans 21 Mayıs 2005*, Kafkas Vakfı Yayınları: 5, İstanbul, s. 11-38.

Interiano 2017 Giorgio Interiano, *Çerkesya Seyahatnamesi*, Çev. Gamze Gül Özfırat, Kafkasya Yayınları, Balıkesir.

İpek 2014 Nedim İpek, "1864 Kafkas Göçü Araştırmalarında Kaynaklar ve Yöntem Sorunu", *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, Edi. Mehmet Hacısalihoğlu,

Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR) & İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul, s.45-68.

Jones 2006 — Adam Jones, *Genocide A Comprehensive Introduction*, Routledge, USA and Canada.

Kelbaugh 2025 — Matthew Kelbaugh, "Ukraine's and Georgia's Recognition of the Circassian Genocide: Strategic Engagement with North Caucasian Causes", *Journal of Caucasian Studies*, Vol: 10, Issue: 16, May, s.79-116.

Karacakaya 2017 — Recep Karacakaya, *Ermenilere Yönelik Ermeni Terörü*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul.

Karataş 2014 — Ömer Karataş, "Sivas- Uzunyayla'da Afşar-Çerkes Çatışması (1860-1870)", *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, Edi. Mehmet Hacısalihoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR) & İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul, s.517-548.

Karpat 2010 — Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul.

Kaya 2024 — Selahattin Kaya, *Kastamonu Vilayeti'ne Muhacir İskânı (1850-1900)*, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Karabük.

Kaya 2025 — Selahattin Kaya, "Kırım Muhacirlerinin Tekfurdağı Sancağına İskânı (1860-1861)", *Müellif Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Sayı: 3, Haziran, s.1-13.

Kazemzadeh ve Shahrokhi 2020 — Hamed Kazemzadeh- Anahita Shahrokhi, "Circassian Genocide Historical Legitimacy Question", *Journal of Caucasian Studies*, Vol: 6, Issue: 11, November, s.23-41.

Koç 2019 — Nurgün Koç, "Birinci Dünya Savaşı Sonunda Kuzey Kafkasya'da Ortaya Çıkan Siyasi Gelişmeler ve Türkiye", *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, C: 14, Sayı: 27, Kış, s.111-138.

Koç 2022 — Nurgün Koç, "Kuzey Kafkasya'dan Ortadoğu Çöllerine Irak Çerkesleri: Ruslar'ın Kuzey Kafkasyalılar'a Uyguladığı Sürgün/ Soykırım'dan Bir Kesit", *Journal of Social Sciences and Humanities*, C: 6, Sayı: 1, s.1-16.

Kurat 2011 — Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk- Rus İlişkileri (1798- 1919)*, TTK Basımevi, Ankara.

Longwort 1996 — John Longwort, *Kafkas Halklarının Özgürlük Savaşı*, Rey Yayıncılık, Kayseri.

McCarthy 2024 — Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı 1821-1922*, Çev. Fatma Sarıkaya, TTK Basımevi, Ankara.

Minakova 2024 — Valeriya Minakova, "At the Crossroads of Memories: State, Regional and Individual Perspectives on the Russian- Caucasian War Among Circassians in Adygea", *Ethnologia Polona*, Vol: 45, s.43–64.

Moses 2010 — A. Dirk Moses, *Raphael Lemkin, Culture, and The Concept of Genocide*, The Oxford Handbook of Genocide Studies, Oxford University Press.

Orat ve Tanrıverdi 2014 — Jülide Akyüz Orat- Mustafa Tanrıverdi, "Kafkaslardan Kars'a Hüzünlü Yolculuk", *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, Edi. Mehmet Hacısalihoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR) & İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul, s.219-243.

Özden 2022 — Dimaze Özden, "Çerkes Sürgünü'nün Uluslararası Hukukta Soykırım Suçu Kapsamında Değerlendirilmesi", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 12, Sayı: 1, s.131-141.

Pul 2017 — Ayşe Pul, "Kafkas Göçlerinde Engelli Muhacirlerin Durumu Meselesi", *Geçmişten Günümüze Göç I*, Edi. Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, s.419-432.

Richmond 2013 — Walter Richmond, *The Circassian Genocide*, Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey, and London.

Saydam 2014 — Abdullah Saydam, "Soykırımdan Kaçış: Cebel-i Elsineden Memâlik-i Mahrûsaya", *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, Edi. Mehmet Hacısalihoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR) & İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul, s.71-115.

Schabas 2000 — William A. Schabas, *Genocide in International Law The Crimes of Crimes*, Cambridge University Press, United Kingdom.

Sezer 2015 — Devrim Sezer, "Soykırım, Geçmişle Yüzleşme, Sorumluluk: Raphael Lemkin, Karl Jaspers, Hannah Arendt", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 132, s.7-32.

Simon 1996- 1997 — Thomas W. Simon, "Defining Genocide", *Wisconsin International Law Journal,* Vol: 15, Issue: 1, s.243-256.

Slawson 2020 — Larry Slawson, *The Top 10 Worst Genocides in History*, May.

Smith 1987 — Roger W. Smith, "Human Destructiveness and Politics: The Twentieth Century as an Age of Genocide", Wallimann, Isidor; Dobkowski, Michael; and Rubenstein, Richard L., Genocide and the Modern Age: Etiology and Case Studies of Mass Death, s.21-39.

Spencer 1838 — Edmund Spencer, *Travels in Circassia, Krım Tartary*, Vol. II, London.

Tornau 2019 — Feodor Feodoroviç Tornau, *Bir Rus Subayının Kafkasya Anıları*, Çev. Trapş Gül Ece Liman- Kariman Vurdem, Kafdav Yayıncılık, Ankara.

Turgut 2019 — Reyhan Turgut, *Kuzey Kafkasya Halklarının Büyük Sürgünü (21 Mayıs 1864)*, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük 2019.

Urhan 2021 — Vahit Cemil Urhan, "Kosova'ya Yapılan Çerkes Göçü ve İskânı (1864-1865)", *Belleten*, Cilt: 85, Sayı: 304, Aralık, s.991-1024.

Uygun 2025 — Azize Uygun, "Yahudi Kutsal Kitabı Tanah'ta Çocuğa Şiddet: Günümüz İsrail- Filistin Çatışmalarındaki Yansımaları", *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, C: 9, Sayı:1, s.125-150.

Üngör 2016 — Uğur Ümit Üngör (Edited by), *Genocide New Perspectives on its Causes, Courses, and Consequences*, Amsterdam University Press, Amsterdam.

Wiley 2015 — Mason Wiley, "Circassian Right of Return: 'Putin the Terrible or Putin the Enlightened?'", *American University International Law Review*, Vol: 30, Issue: 1, s.141-170.

Yaşın 2024 — Gözde Kılıç Yaşın, "Soykırımı Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi Çerçevesinde Devletin Sorumluluğu", *Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, C: 5, Sayı: 2, Haziran, s.408-436.

Yel ve Gündüz 2008 — Selma Ye l- Ahmet Gündüz, "XIX. Yüzyılda Çarlık Rusyası'nın Cerkesleri Sürgün Etmesi ve Uzunyaylaya Yerleştirilmeleri (1860–1865)", *Turkish Studies*, Vol: 3/4, Summer, s.949-983.

b. İnternet Kaynakları ve Diğerleri

European Center for Constitutional and Human Rights (ECCHR) e.V., The Ongoing Genocide in Gaza: Q&A on the Law and Recent Developments, July 2025.

Human Rights Watch, Genocide, War Crimes and Crimes Against Humanity, A Digest of the Case Law of the International Criminal Tribunal for Rwanda, USA 2010.

Human Rights Violations In Palestine and Gaza Genocide Report, Human Rights and Equality Institution of Türkiye, October 2024, Ankara.

Office of the Special Adviser on the Prevention of Genocide, Printed by the United Nations, New York, July 2010.

Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri I, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 121, İstanbul 2012.

Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri II, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 122, İstanbul 2012.

Stanton Gregory H., "Ten Stages of Genocide", The Genocide Education Project,

https://genocideeducation.org/wp-content/uploads/2016/03/ten_stages_of_genocide.pdf, Erişim Tarihi: 3.11.2024.

Stephen D. Shenfield, "The Circassians- A Forgotten Genocide?", https://www.circassianworld.com/pdf/A_Forgotten_Genocide.pdf, Erişim Tarihi: 28.10.2025.

Şövalye Taitbout De Marigny'nin Çerkesya Seyahatnamesi, Çev. Aydın Osman Erkan, Nart Yayıncılık, İstanbul 1996.

Terekkale ve Andi Kurultayları 1917, Çev. Ahmet Nart, Apra Yayıncılık, İstanbul 2015.

The Concept of Genocide in International Criminal Law Developments after Lemkin, Edited by Marco Odello and Piotr Lubinski, Agnieszka Bienczyk-Missala, "Raphael Lemkin's Legacy in International Law", Routledge, New York 2020.

The Genocide of the Palestinian People: An International Law and Human Rights Perspective, Center for Constitutional Rights, 50 Years on the Front Lines for Social Justice, 1966-2016, 1-9.

Tüm Eserleriyle Mehmet Fetgeri Şoenü, Çev. Doğan Erdinç- Metin Bozkurt, Kafdav Yayınları, Ankara 2007.

https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%2078/volume-78-i-1021-english.pdf, Erişim Tarihi: 6.11.2025.

https://www.ohchr.org/sites/default/files/ccpr.pdf, Erişim Tarihi: 8.11.2025.

SUMMARY

The crime of genocide is considered the most serious and brutal crime within the jurisdiction of international criminal courts. Genocide is almost always a premeditated act, designed to achieve its perpetrators goals through mass murder. Genocide encompasses not only the extermination of individuals and communities but also acts committed with the intent to eradicate a culture in whole or in part and is defined as "ethnic genocide" and "cultural genocide". This study examines the concept of genocide and the definition of this greatest crime against humanity in international law, particularly the United Nations. It examines historical and contemporary genocide practices, including the ethnic cleansing/genocide perpetrated by the Russians against the peoples of the North Caucasus in the 19th century.

The Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide was adopted by General Assembly resolution 260 A (III) of December 9, 1948, and proposed for signature, ratification, or accession. The Convention entered into force on January 12, 1951, in accordance with Article XIII.

Taking into account the declaration of the United Nations General Assembly in resolution 96 (I) of December 11, 1946, that genocide is a crime under international law, contrary to the spirit and purposes of the United Nations and condemned by the civilized world, Recognizing that genocide has inflicted immense losses on humanity at all periods

of history, and believing that international cooperation is necessary to save humanity from such a heinous scourge, Have agreed as follows.

In the 20th century, an estimated forty to sixty million innocent people were victims of deliberate genocidal policies. The 21st century continued with genocidal attempts in Darfur, the Democratic Republic of Congo, Myanmar, and Syria. This was most recently compounded by Israel's brutal genocide of the Palestinians, before the eyes of the world.

Some leading scholars argue that the Circassian Genocide is the least remembered genocide in world history. A look at Circassian history reveals that the systematic killing, irreversible displacement, destruction of animals and forests, torture, and the destruction of cultural identity and languages carried out by the Russians during the Tsarist period unequivocally and clearly demonstrate that the Russians committed genocide against the Circassians. Eyewitness testimonies, written documents, and countless pieces of evidence demonstrate the necessity of assessing Tsarist Russia's situation within the scope of the "crime of genocide" as defined in the Rome Statute of the International Criminal Court (ICCRC).

After nearly three centuries of Russian aggression and wars, Russia finally took complete control of the Caucasus in 1864, entering a phase of wholesale extermination and deportation/genocide of the indigenous population. Count Leo Tostoy, who witnessed the massacres in the Caucasus, described the Russian seizure of Muslim villages in the following words:

"It was customary to raid villages at night, because the women and children captured at that hour had no time to escape from surprise. Thus, the actions of the Russian soldiers, who stormed the houses in groups of two or three, under the cover of darkness, were so horrific that no official war clerk could find the strength to record them."

A report prepared by the Chief of the Russian General Staff, General Rostislav Andreyevich Fadeyev, dated September 20, 1860, proposed a definitive resolution to the "Circassian Question". According to this report, Cossacks, particularly a Christian community, would be settled in Circassia, and the Circassians would be driven from their homeland and pushed towards the Black Sea coast. They disagreed on whether they would be deported to the plains beyond the Kuban River or to Ottoman territory. At this stage, the Circassians sent representatives of the Abkhazians, Shapsugs, Ubykhs, and other communities to Tsar Alexander II, stating that they would accept honorable Russian sovereignty if they were allowed to live in their homeland. However, the Tsar responded that they had one month to choose between migrating to the Kuban region or Ottoman lands.

Russia issued an armistice expiring on March 6, 1864, requiring all peoples, whether they had surrendered or not, to leave their homelands. Seeking final support, the Circassians sent a letter to Queen Victoria on April 9, 1864, with copies sent to the Ottoman Empire and Western ambassadors in Istanbul, outlining the brutal Russian methods and requesting British intervention. Completely surrounded, the last remaining Circassian fighting forces advanced to the narrow valley known as Kbaada (fortified cliff) in Circassian, about 30 km from Sochi, and engaged in a final, desperate battle. Between

May 7 and 11, they managed to repel the Tsarist army and the Cossacks by inflicting heavy losses but were ineffective against Russian heavy artillery. Immediately following the defeat, a systematic massacre of children and women was initiated. The Russians celebrated their victory there with a lavish military and religious ceremony on May 21 of the Julian calendar and June 2 of the Gregorian calendar.

Between 1859 and 1864, Circassians were sent by sea from the Caucasian ports of Tuapse, Anapa, Taman, Tsemez, Sukhumi, Poti, Adler, and Sochi to the Ottoman ports of Trabzon, Sinop, Samsun, Istanbul, Constanta, Varna, and Burgas. The Ottoman Empire welcomed the deportees, and Circassian civilians fleeing Russian brutality began to live in safety within Ottoman territory. While there are varying and uncertain figures regarding the number of North Caucasian peoples massacred during the genocide and deportation phases, according to both archival documents and witness reports, at least 1.5 million to 2 million North Caucasians were subjected to genocide by Russia. Only 10 to 20% of the population remaining in the North Caucasus constituted the majority.